

Μεταπτυχιακή Διατριβή Πολιτικής Οικονομίας

Μία επανεξέταση του Thorstein Veblen σε
συνδυασμό με τη θεωρία της Διαφορικής
Συσσώρευσης και άλλων κριτικών θεωρήσεων
της σύγχρονης Χρηματοοικονομικής

Πανεπιστήμιο Κρήτης – Τμήμα Οικονομικών Επιστημών

Μπατάκης Ιωάννης

Ρέθυμνο, Αύγουστος 2017

MSc in Economic Theory and Policy

Thesis in Political Economy

*A revisit of Thorstein Veblen in tandem with the
theory of Differential Accumulation and other
critical views on contemporary finance*

Abstract

This thesis delves into the history of economic thought in order to dredge up the theoretical tools that help better explain the foundation of modern Political Economy. The collected works of Thorstein Veblen, the so-called “patriarch” of the Old Institutional school of thought, are in the spotlight here. We will mainly emphasize, and at times revisit word-by-word, Veblen’s *The Theory of the Business Enterprise* (1904), which is the forefather of many not so obvious modern theoretical undertakings, with *Differential Accumulation*, Jonathan Nitzan’s and Shimshon Bichler’s outlook on Political Economy, being the most prominent and underrepresented in the modern (critical) outlooks of our financial world.

In the course of the thesis we will analyze the main propositions presented in *The Theory of Business Enterprise* and other works by Thorstein Veblen, which, contrary to what some of his later critics put forward, are enough to establish a good part of the unified economic theory he attempted to propose, and also create a theoretical framework for the interpretation of modern capitalism as the study subject of Political Economy with a deep focus on its financial aspect.

Our starting point couldn’t deviate from an introduction to the peculiar methodology of Veblen’s unique take on the Institutional School’s practices, as well as his not so conventional way of writing. Two vital elements permeate Veblen’s thought: the *dichotomy* and *institutions*.

Institutions, explicit or implicit they may be, are defined as habits, norms, and patterns of thought and behaviour. Veblen deals with the interactions and innate contradictions of all biologically defined, socially-molded, and transferable institutions, within an evolutionary context, that eventually constitutes the socioeconomic environment in its entirety.

The much-cited *Veblenian Dichotomy* helps shape the aforementioned contradictions, and catalogues or categorizes the *institutions* according to the subject of the analysis. Nevertheless, the essence of the dichotomy is essentially a unified entity; the mismatch between the technological and social realities, that is, between human progress and human perceptions.

In the context of *The Business Enterprise*, the dichotomy emphasizes the contrast between *business* and *industry*, with these two functions being in a recurring conflict, ultimately grinding the gears of the modern economy. This thesis deals with the analytical deconstruction of Veblen’s eponymous book, the pages of which are the incubators of several ideas formally postulated at a later date by other, certainly more recognizable than Veblen, economists. The concepts we will examine include, inter alia, the division between technical/industrial and business/pecuniary employments, business credit and the emergence of the corporate era, as well as absentee ownership along with the redefinition of capital in the 20th century.

The latter two points, on ownership and capital itself, allow us to move onto the contemporary theory of Nitzan and Bichler on the differential nature of accumulation. The work of the two professors has a retroactive effect and a revisionist perspective for the entire 20th century, as well as for the 2007-08 crisis.

By combining the work of past and present, we can define *capital* as quantified and auctionable ownership rights over groups of tangible and intangible assets, that are expected to generate income streams in the future. According to Nitzan and Bichler, the only point that modern Political Economy should focus on is *capitalization* and the analysis should only be conducted in real stock market terms rather than using abstract frameworks to help shape our understanding of the economic system. This thesis proves that Veblen's thinking is along the exact same lines, and focuses on business reality, as it is formed every day with corporate stock buyouts, mergers, and acquisitions.

Of course, the peculiarities of the Nitzan and Bichler theory, with its emphasis on *power* in differential rather than absolute terms, will be emphasized. Their work on the dynamics of the financial system will give the thesis the impetus for more practical pursuits, and we will deal with the implications of mergers and financial innovation of the recent past.

For completeness' sake, we will also refer to the depth of Veblen's theoretical foundation for describing the aforementioned financial reality, with references to the ideas of J. M. Keynes and Irving Fisher.

The scope and purpose of this thesis is not a sterile re-examination of a long gone and forgotten economics theorist, but the full association of synthesized theory with present issues. Nevertheless, we must constantly be aware of the heterodox nature of most of the theories that are presented therein, and not bestow upon them unwarranted value simply because of obscurity. This thesis is merely an attempt to map and better understand modern financial reality through the combined the study of Political Economy.

Περίληψη

Αυτή η διατριβή παίρνει έναυσμα από τη μελέτη της ιστορίας της οικονομικής σκέψης προκειμένου να εντοπίσει τα θεωρητικά εργαλεία τα οποία βοηθούν στην καλύτερη ερμηνεία της θεμελίωσης της σύγχρονης Πολιτικής Οικονομίας. Το σύνολο του έργου του Thorstein Veblen, του αποκαλούμενου “πατριάρχη” της Παλιάς Θεσμικής Σχολής, βρίσκονται στο προσκήνιο. Ιδιαίτερο βάρος θα δοθεί στο βιβλίο *The Theory of Business Enterprise* (1904), το οποίο είναι η μακρινή αφετηρία αρκετών σύγχρονων ιδεών, με τη θεώρηση της *Διαφορικής Συσσώρευσης*, των Jonathan Nitzan και Shimshon Bichler, για την Πολιτική Οικονομία να είναι, ίσως, η πιο ενδιαφέρουσα και υποεκπροσωπούμενη στις σύγχρονες (κριτικές) αναλύσεις του χρηματιστικοποιημένου μας κόσμου.

Στην πορεία της διατριβής θα αναλύσουμε τις κυριότερες θέσεις που παρουσιάζονται στο *The Theory of Business Enterprise* αλλά και σε άλλα έργα του Thorstein Veblen, οι οποίες, σε αντίθεση με αυτά που υποστηρίζουν ορισμένοι μεταγενέστεροι κριτικοί, είναι αρκετές για να θεμελιώσουν ένα ικανό μέρος της οικονομικής θεωρίας που εισηγήθηκε ο Veblen, αλλά και ένα θεωρητικό πλαίσιο ερμηνείας του σύγχρονου καπιταλισμού, ως αντικείμενο μελέτης της Πολιτικής Οικονομίας με εμβάθυνση στη χρηματοοικονομική διάσταση.

Η αφετηρία δε μπορεί να είναι άλλη από μία εισαγωγή στην ιδιότυπη μεθοδολογία της κατά Veblen Θεσμικής Σχολής, αλλά και στο όχι και τόσο συμβατικό τρόπο γραφής του. Κεντρικό ρόλο έχουν δύο στοιχεία: οι διχοτομήσεις και οι θεσμοί.

Οι θεσμοί, άρρητοι και ρητοί, ορίζονται ως οι συνήθειες, τα πρότυπα και μοτίβα σκέψης και συμπεριφοράς. Ο Veblen ασχολείται με τις αλληλεπιδράσεις και αντιφάσεις του συνόλου των βιολογικά καθορισμένων και κοινωνικά μεταβαλλόμενων και μεταβιβάσιμων θεσμών μέσα σε ένα εξελικτικό πλαίσιο όπου, τελικά, συνιστά το κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον στην ολότητά του.

Η περίφημη διχοτόμηση του Veblen σχηματοποιεί αυτές τις αντιφάσεις και μπορεί να κατηγοριοποιήσει τους θεσμούς ανάλογα με το αντικείμενο της ανάλυσης. Παρόλα αυτά, η ουσία της διχοτόμησης παραμένει ενιαία και είναι η αναντιστοιχία μεταξύ τεχνολογικού περιβάλλοντος και κοινωνικής πραγματικότητας, δηλαδή μεταξύ της ανθρώπινης προόδου και των αντιλήψεων.

Ειδικότερα στο πλαίσιο της Βιομηχανικής/Εμπορικής Επιχείρησης (*Business Enterprise*), η διχοτόμηση έγκειται στην αντίθεση μεταξύ *επιχειρηματικής δραστηριότητας* και *βιομηχανίας*, με τις δύο αυτές λειτουργίες να βρίσκονται σε επαναλαμβανόμενη σύγκρουση, τροφοδοτώντας τελικά τους μηχανισμούς με τους οποίους κινείται η σύγχρονη οικονομία. Η διατριβή καταπιάνεται με την αναλυτική αποδόμηση του παραπάνω βιβλίου του Veblen, στις σελίδες του οποίου βρίσκονται τα ψήγματα αρκετών ιδεών που σχηματοποιήθηκαν πολύ αργότερα από άλλους, σίγουρα πιο αναγνωρίσιμους από το Veblen, οικονομολόγους. Οι έννοιες που θα εξεταστούν είναι, μεταξύ άλλων, η διχοτόμηση μεταξύ τεχνικών/βιομηχανικών και επιχειρηματικών κερδοσκοπικών απασχολήσεων, η επιχειρηματική πίστη και η γένεση της εταιρικής χρηματοπιστωτικής οικονομίας, καθώς και η ιδιοκτησία εν απουσία σε συνδυασμό με τις θεωρήσεις για το τι εστί κεφάλαιο στον 20^ο αιώνα.

Από αυτά τα δύο τελευταία σημεία, σχετικά με το καθεστώς ιδιοκτησίας και το ίδιο το κεφάλαιο, μεταπηδούμε στην αρκετά νέα θεωρία των Nitzan και Bichler για τη διαφορεική φύση της συσσώρευσης. Το έργο των δύο καθηγητών έχει αναδρομική ισχύ και αναθεωρητική σκοπιά για το σύνολο του 20^{ου} αιώνα, αλλά και για την κρίση του 2007-08.

Συνδυάζοντας το έργο του παρελθόντος με αυτό του παρόντος, μπορούμε να ορίσουμε το κεφάλαιο ως τα ποσοτικοποιημένα και εμπορεύσιμα ιδιοκτησιακά δικαιώματα επάνω σε ομάδες από υλικά και άυλα περιουσιακά στοιχεία, τα οποία αναμένεται να δημιουργήσουν εισοδηματικές ροές στο μέλλον. Σύμφωνα με τους Nitzan και Bichler, το μόνο σημείο στο οποίο πρέπει να εστιάσει η σύγχρονη Πολιτική Οικονομία είναι η κεφαλαιοποίηση στην αγορά και η ανάλυση πρέπει να γίνεται μόνο σε πραγματικούς χρηματιστηριακούς όρους και όχι χρησιμοποιώντας αφαιρετικές κατασκευές για σχηματοποίηση και κατανόηση του οικονομικού συστήματος. Η διατριβή αυτή αποδεικνύει ότι η σκέψη του Veblen είναι ακριβώς η ίδια, και επικεντρώνεται στην επιχειρηματική πραγματικότητα, όπως αυτή διαμορφώνεται καθημερινά με τις αγοραπωλησίες μεριδίων επιχειρήσεων, τις εξαγορές, και τις συγχωνεύσεις.

Φυσικά, θα τονιστούν και οι ιδιαιτερότητες της θεωρίας των Nitzan και Bichler, με την έμφαση που δίνουν στη δύναμη και τον έλεγχο μόνο σε συγκριτικούς (διαφορικούς) και όχι σε απόλυτους όρους. Το έργο τους για τη δυναμική του χρηματοπιστωτικού συστήματος θα δώσει στη διατριβή το έναυσμα για πιο πρακτικές επιδιώξεις, και θα ασχοληθούμε με τη λογιστική των συγχωνεύσεων και της χρηματοοικονομικής καινοτομίας του πρόσφατου παρελθόντος.

Για λόγους πληρότητας, θα αναφερθούμε και στο βάθος της θεωρητικής θεμελίωσης του Veblen, για την περιγραφή της παραπάνω χρηματοοικονομικής πραγματικότητας, με αναφορές στις ιδέες του J. M. Keynes, αλλά και του Irving Fisher.

Κλείνοντας, ο σκοπός και το εύρος αυτής της διατριβής δεν είναι η στείρα επανεξέταση ενός παλιού και ξεχασμένου θεωρητικού των οικονομικών, αλλά η πλήρης σύνδεσή του με ζητήματα του παρόντος. Παρόλα αυτά, πρέπει να έχουμε συνεχώς την επίγνωση της ετερόδοξης σκοπιάς των περισσότερων θεωριών που παρουσιάζονται, και να μην αποδίδουμε αδικαιολόγητη αξία λόγω αφάνειας και μόνο. Η διατριβή αυτή αποτελεί απλά μία προσπάθεια χαρτογράφησης και κατηγοριοποίησης της σύγχρονης χρηματοοικονομικής πραγματικότητας μέσα από τη σύνδεση και τη σύνθεση που επιτρέπει η μελέτη της Πολιτικής Οικονομίας.

ΜΕΡΟΣ Ι: Το έργο του Veblen και το The Theory of Business Enterprise

Εισαγωγή

Ο ιδρυτής της Αμερικανικής Θεσμικής Σχολής, Thorstein Veblen, μνημονεύεται κυρίως ως ένας κοινωνικός κριτικός και λιγότερο, έως καθόλου, ως ένας διορατικός οικονομολόγος. Παρ' όλα αυτά, η ανάλυση που προσέφερε για την, κατά τον ίδιο, κερδοσκοπική πτυχή της οικονομίας αποτελεί ένα αρκετά ενδιαφέρον πρίσμα για το σύγχρονο καπιταλισμό και την χρηματοοικονομική. Το magnum opus του είναι αδιαμφισβήτητο το *The Theory of the Leisure Class* (1899) και η εκτενής κοινωνικοοικονομική ανάλυση που αυτό προσφέρει, καθώς και το πρωτότυπο και διατρητικό σατυρικό ύφος του συγγραφέα.

Ο Mark Blaug¹ θέλοντας να περιγράψει το σατυρικό τρόπο με τον οποίο ο Veblen θεμελίωσε τις θεωρήσεις του τον παρομοίασε ως τον Jonathan Swift² των οικονομικών, λέγοντας μεταξύ άλλων:

Ο Thorstein Veblen είναι για τα οικονομικά ό τι ο Jonathan Swift για την αγγλική λογοτεχνία - ένας δάσκαλος της τέχνης της σάτιρας. Είναι απαραίτητο για την αποτελεσματική σάτιρα το μήνυμά της να είναι διφορούμενο - ο αναγνώστης δεν πρέπει ποτέ να είναι σίγουρος για το εάν ο συγγραφέας είναι απολύτως σοβαρός ή απλά τον περιπαίζει.

Αυτή η ιδιότητα εντοπίζεται στο σύνολο του έργου του εκτός, ίσως, από το κύριο αντικείμενο ενασχόλησης της παρούσας διατριβής. Το βιβλίο του *The Theory of Business Enterprise* (1904)³, το οποίο αποτελεί ένα είδος συγγραφικού συμβιβασμού, καθότι είναι ότι πιο κοντινό κατόρθωσε να γράψει ώστε να προσομοιάζει σε ένα συμβατικό ακαδημαϊκό έργο. Αυτό δε σημαίνει ότι οι ιδέες που εισάγονται είναι λιγότερο εύστοχες ή καινοτόμες.

Στην πορεία της διατριβής θα αναλύσουμε τις κυριότερες θέσεις που παρουσιάζονται στο TBE αλλά και σε άλλα έργα του Thorstein Veblen, οι οποίες, σε αντίθεση με αυτά που υποστηρίζουν ορισμένοι μεταγενέστεροι κριτικοί, είναι αρκετές για να θεμελιώσουν ένα ικανό μέρος της οικονομικής θεωρίας που εισηγήθηκε ο Veblen, αλλά και ένα θεωρητικό πλαίσιο ερμηνείας του σύγχρονου καπιταλισμού. Εξάλλου, θα καταπιαστούμε με ζητήματα που φαινομενικά δεν θα μπορούσαν να αποτελέσουν έναυσμα για μία ομοιογενή εργασία εάν ο συνδυαστικός κρίκος δεν παρεχόταν μέσω της αποσπασματικής μελέτης ενός μέρους του πληθωρικού έργου του πατριάρχη της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής.

1 Mark Blaug, *Great Economists Before Keynes: An Introduction to the Lives and Works of One Hundred Great Economists of the Past* (1987)

2 Ο Jonathan Swift (1667-1745) είναι ίσως ο σημαντικότερος σατυρικός πεζογράφος της αγγλικής λογοτεχνίας, με έργα όπως τα *Gulliver's Travels* (1726) και το *A Modest Proposal* (1729).

3 Το βιβλίο αυτό αποτελεί το κύριο σημείο αναφοράς της διατριβής. Οι συχνές αναφορές σε αυτό μέσα στο κείμενο θα γίνονται με τη συντομογραφία TBE.

Το ΤΒΕ παρέχει όλα εκείνα τα δομικά θεωρητικά μέρη τα οποία στη συνέχεια εξελίχθηκαν σε αυτόνομες και αρκετά δημοφιλείς θεωρίες - σίγουρα δημοφιλέστερες από το αφετηριακό έργο του Veblen. Επιγραμματικά, έχουμε μία εναλλακτική θεώρηση της αξίας που δε συμβαδίζει ούτε με την ορθόδοξη Νεοκλασική - αυτή της ηδονιστικής και υπολογιστικής μεγιστοποίησης της ωφέλειας - ούτε με την ετερόδοξη Μαρξιστική θεώρηση, η οποία πηγάζει από την Κλασική Πολιτική Οικονομία - αυτή της εργασιακής θεωρίας της αξίας. Ως συνέπεια αυτού, έχουμε τη σύνδεση με άλλοτε ετερόδοξες και άλλοτε όχι θεωρίες, όπως του J. M. Keynes για τη νομισματική διάσταση της παραγωγής, και των Fisher και Minsky για τις αποπληθωριστικές χρηματοπιστωτικές κρίσεις⁴, πάντα με γνώμονα την “οικονομία της εγχρήματης κερδοσκοπίας”, όπως αυτή ορίστηκε και έλαβε αναλυτική διάσταση μέσα από το έργο του Veblen. Ίσως το πιο φιλόδοξο και ολιστικό απότοκο του έργου του, και του ΤΒΕ ειδικότερα, είναι το αρκετά σημαντικό, για τη σύγχρονη Πολιτική Οικονομία τουλάχιστον, έργο των Jonathan Nitzan και Shimshon Bichler, σχετικά με τη θεωρία της Διαφορικής Συσσώρευσης (Differential Accumulation - 1998; 2001; 2002; 2006; 2009) για την ερμηνεία της σύγχρονης καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Ας επανέλθουμε στα λόγια του Blaug, και ας εξετάσουμε με μεγαλύτερη λεπτομέρεια το ιδιότυπο θεωρητικό υπόβαθρο του Veblen, λαμβάνοντας υπόψη τα χαρακτηριστικότερα ψήγματα της σκέψης του, όπως αυτά εκφράστηκαν μέσω των δυϊσμών που αποτελούν την περίφημη *Veblenian Dichotomy*, αλλά και ορισμένων αντισυμβατικών εννοιών και ορισμών που οδήγησαν σε παρανοήσεις τους μεταγενέστερους ερευνητές. Ειδικότερα, ο Blaug αναφέρει ότι δεν έχει σημασία με πιο από όλα τα έργα του Veblen θα καταπιαστεί ο αναγνώστης, γιατί:

Η ιδέα ότι η ζωή σε μία σύγχρονη βιομηχανική κοινότητα είναι το αποτέλεσμα μίας πολιτικής σύγκρουσης μεταξύ των "χρηματικών απασχολήσεων" (pecuniary employments) και των "βιομηχανικών απασχολήσεων" (industrial employments), κατέχει κυρίαρχη θέση στην ανάλυση.

Ο διαχωρισμός αυτός εκφέρεται μέσω της εμπορικής επιχείρησης και της διαδικασίας της μηχανής - μεταξύ της εμπορευσιμότητας και της λειτουργικής χρησιμότητας. Εν ολίγοις, μεταξύ της κερδοσκοπικής τάσης για υψηλότερα χρηματικά οφέλη και της παραγωγής αγαθών για την κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών.

Ο Blaug συνεχίζει τις παρατηρήσεις του για τις απόψεις του Veblen, λέγοντας ότι:

Υπάρχει μία ταξική πάλη στον καπιταλισμό, όχι ανάμεσα στην αστική τάξη και το προλεταριάτο, αλλά μεταξύ των επιχειρηματιών και των μηχανικών. Οι χρηματικές/κερδοσκοπικές συνήθειες σκέψης ενώνουν τους τραπεζίτες, μεσίτες, λογιστές, δικηγόρους, και manager, σε μία υπεράσπιση των ιδιωτικών αγοραπωλησιών. Σε αντίθεση, η πειθαρχία της μηχανικής διαδικασίας ενώνει τους εργαζόμενους στη βιομηχανία, και ειδικότερα τους εξειδικευμένους τεχνικούς και τους μηχανικούς που εποπτεύουν τη βιομηχανική παραγωγή.

4 J. P. Raines, C. G. Leathers, *Debt, Innovations, and Deflation: The Theories of Veblen, Fisher, Schumpeter, and Minsky* (2008)

Ηδη παρατηρούμε τα πρώτα ψήγματα των βάσεων που έθεσε ο Veblen με το ΤΒΕ σε τομείς, όπως η εταιρική χρηματοοικονομική, που είναι αρκετά επίκαιροι στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, 100 χρόνια μετά από την έκδοση του ΤΒΕ⁵.

Εχοντας δώσει έμφαση στην επεξηγηματική δύναμη της διχοτόμησης για την ανάλυση του σύγχρονου βιομηχανικού πολιτισμού, ο Blaug συνοψίζει το έργο του Veblen ως κάτι που:

Καθώς ο αναγνώστης διαβάζει, έχει την αίσθηση ότι κάτι επεξηγείται. Και όμως, η ασάφεια του μηνύματος παραμένει. Ο συγγραφέας φαίνεται να προσφέρει μια θεμελιώδη κριτική για το μηχανισμό της αγοράς, καθώς και μια έκκληση για κάτι σαν μία τεχνοκρατική επανάσταση, αλλά ταυτόχρονα μας προειδοποιεί συγκεκριμένα για το ενδεχόμενο οι μηχανικοί να αναλάβουν τη λειτουργία του συστήματος, καθώς θεωρεί ότι δεν είναι σε θέση να το διαχειριστούν. Έτσι, ο αναγνώστης μένει με την απορία για το τι ακριβώς εννοεί ο συγγραφέας. Αλλά ίσως στην προσπάθεια να τον κατανοήσουμε επακριβώς χάνουμε όλο το νόημα. Πρώτα από όλα είναι σάτιρα και έχει σχεδιαστεί για να ανοίξει τα μάτια μας και όχι για να κλείσει το μυαλό μας.

Ο ανορθόδοξος τρόπος γραφής του Veblen⁶ πλαισιώνει τις επίσης ανορθόδοξες επιδιώξεις του σχετικά με την οικονομική επιστήμη, και έχει αποτελέσει την αχίλλειο πτέρνα του κατά τις σύγχρονες αλλά και μεταγενέστερες κριτικές θεωρήσεις του έργου του⁷.

5 Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα με το οποίο θα ασχοληθούμε και παρακάτω είναι το λογιστικό σκάνδαλο της Enron (2001). Γενικεύοντας, πολλές χρηματοπιστωτικές κρίσεις, όπως η χρηματιστηριακή φούσκα dot-com (1997-2000), μπορούν να αναλυθούν υπό το πρίσμα του Veblen και των συνεχιστών του.

6 Μία αναλυτική ματιά στο ιδιόμορφο λεξιλόγιο του Veblen επιχειρείται από τον Paul Burkander στο απόσπασμα *Veblen's Words Weighed* (2012).

7 Χαρακτηριστική είναι η χιουμοριστική αλλά πλήρως απαξιωτική προς το Veblen έκθεση του H. L. Mencken ("*Thorstein Veblen*", *A Mencken Chrestomathy*, 1982, σσ. 265-275), η οποία μνημονεύεται αρκετά σήμερα ως μία αποδόμηση των θέσεών του, παρόλο που δεν αντιπαραθέτει κανένα επιστημονικό επιχείρημα ώστε να παρουσιάζει ακαδημαϊκό ενδιαφέρον.

Θεσμική Σχολή και Μεθοδολογία

Πολλοί γρίφοι μπορούν να ξεδιαλυθούν με μία πιο προσεκτική ματιά στο γενικότερο μεθοδολογικό υπόβαθρο της γραφής του Veblen. Εδώ κυρίαρχη είναι η έννοια των θεσμών και η παρερμηνεία της έννοιας αυτής οφείλεται κατά μεγάλο βαθμό σε ορισμένες άστοχες κατηγοριοποιήσεις, είτε μεταξύ των υπολοίπων εκπροσώπων της Παλαιάς Θεσμικής Σχολής (Ayres, Commons, Mitchell), είτε μεταξύ νέων Θεσμικών οικονομολόγων όπως οι Williamson, Coase, North, ή ακόμα και ο Acemoğlu. Ο Veblen δεν ασχολείται με τους θεσμούς που ορίζονται ως οργανωτικές οντότητες, αλλά ούτε και ως αποκλειστικά ρητοί κανόνες οι οποίοι ορίζουν τα πλαίσια οικονομικής δράσης. Αντίθετα με τους υπόλοιπους Θεσμικούς, ο Veblen ασχολείται με την ανάπτυξη των κοινωνικών ιδεών υπό μεταβαλλόμενες οικονομικές συνθήκες, και όχι με την περιγραφή των οικονομικών και πολιτικών θεσμών. Ούτε ελέγχει εμπειρικά τις θεωρήσεις του μέσω τις παράθεσης οικονομικών γεγονότων ή ιστορικών στοιχείων⁸ (Sowell, 1967, σ. 197). Είναι προφανές ότι η προτεραιότητά του είναι η ενστικτώδης κατασκευή μίας λογικά συνεπούς θεωρίας και όχι η αντιστοίχιση της με την εμπειρική επιβεβαίωση για κάθε νέο διανοητικό βήμα. Αυτό δε σημαίνει πως μεθοδολογικά εμπίπτει στο άκρο του αυστηρού απριωρισμού και της ολικής απόρριψης των στοιχείων. Τουναντίον, το TBE έχει γραφτεί με τέτοιο τρόπο ώστε το σύνολο των παραπομπών του είναι υπαρκτές περιπτώσεις της σύγχρονης για το Veblen επιχειρηματικής πραγματικότητας, με τη συγκέντρωση πλήθους αναφορών και σχολίων από επιχειρηματίες, χρηματιστές, δικηγόρους, και λογιστές, όπως αυτές εμφανίζονται στις εκθέσεις της Βιομηχανικής Επιτροπής των Η.Π.Α. (United States Industrial Commission Reports) καθώς και τον οικονομικό τύπο της εποχής (Hake, 2007, σσ. 62-63). Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι η κριτική για την έλλειψη εμπειρικής διαψευσιμότητας στο έργο του Veblen δεν ευσταθεί, τουλάχιστον όχι στο βαθμό στον οποίο θα εξισώνονταν με μία εξ' ολοκλήρου εγκεφαλική και a priori θεωρητική κατασκευή. Είναι προφανές ότι η θεωρία του προέρχεται απευθείας από τα πρακτικά ζητήματα των επιχειρήσεων και τη στενή παρακολούθηση των επιχειρηματικών και εμπορικών εξελίξεων. Με αυτή την έννοια, η θεωρία του περιγράφει μία οργανική αντίληψη της σύγχρονης βιομηχανικής οικονομίας η οποία διαμορφώθηκε από τη στενή παρακολούθηση και αλληλεπίδραση με τους σημαντικότερους επιχειρηματίες της εποχής⁹ (Hake, 2007, σ. 57).

⁸ Χαρακτηριστική είναι η κριτική του στη Γερμανική Ιστορική Σχολή και τον Gustav von Schmoller για την αδυναμία χρησιμοποίησης των ιστορικών και εμπειρικών δεδομένων με έναν τρόπο που να προωθείται εποικοδομητικά η συμπαγής θεωρητική επιστήμη και όχι ο στείρος εκλεκτικισμός (Veblen, 1919, σσ. 254-255).

⁹ Ενδεικτικά αναφέρονται οι Charles Flint, John Dos Passos, James B. Dill, John W. Gates, Francis L. Stetson, Henry H. Rogers και Henry O. Havemeyer – οι υπεύθυνοι για τη δημιουργία των *U.S. Steel*, *Standard Oil*, *American Steel and Wire*, και της *American Sugar Refining Company*. Όπως θα δούμε και παρακάτω, το TBE συγγράφηκε ακριβώς για να μελετήσει τη μετάβαση στην εποχή της δημιουργίας των εταιριών-κολοσών και το νέο στάδιο καπιταλιστικής ανάπτυξης που σηματοδοτούσε.

Οι διαφοροποιήσεις στη μέθοδο είναι και οι λιγότερο σημαντικές. Αυτό που πρέπει να αποσαφηνιστεί είναι οι σημαντικές ιδιαιτερότητες του Veblen στα επιμέρους σημεία της ανάλυσης καθώς και στα υπό εξέταση αντικείμενα και φαινόμενα.

Η αφετηρία του Veblen δεν είναι η αγορά (Williamson, 1975), ούτε ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας που αναδύεται στιγμιαία (North, 1991). Οι καθετοποιημένες και οι οριζόντιες οργανωτικές δομές¹⁰ δεν αποτελούν αντικείμενο ενασχόλησης για το Veblen, ούτε κατά το σαφή ορισμό του περιβάλλοντος λειτουργίας της σύγχρονης εμπορικής επιχείρησης. Αυτό με το οποίο ασχολείται ο Veblen είναι οι αλληλεπιδράσεις του συνόλου των βιολογικά καθορισμένων και κοινωνικά μεταβαλλόμενων και μεταβιβάσιμων ανθρώπινων συνηθειών, τρόπων σκέψης, και προτύπων συμπεριφοράς, μέσα σε ένα εξελικτικό πλαίσιο όπου τελικά, συνιστά το ίδιο το κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον. Αυτές οι συνήθειες¹¹, τα πρότυπα και μοτίβα σκέψης και συμπεριφοράς είναι οι θεσμοί¹², είτε είναι άρρητοι, είτε θεσπίζονται ρητά.

Η αγορά, το καθεστώς ιδιοκτησίας, το πολίτευμα, και ο νομικός κώδικας, είναι θεσμοί που χρήζουν ανάλυσης, αλλά σε ένα θεωρητικό σύμπαν όπου η αναλυτική αφετηρία διαφέρει ριζικά από αυτή του Veblen. Στον κόσμο του Veblen οι ίδιοι οι θεσμοί - όπως αυτός τους ορίζει - βρίσκονται στην αφετηρία, είτε ως γενετήσια ένστικτα είτε ως κανόνες συμπεριφοράς, και εξελίσσονται παράλληλα με την πορεία της ανάλυσης - οι θεσμοί είναι συστήματα ιδεών και όχι οργάνωσης (Sowell, 1967, σ. 189). Η Πολιτική Οικονομία του Veblen χρησιμοποιεί ως μοναδικό μεθοδολογικό εργαλείο τη θεωρία της εξέλιξης των διαδικασιών και των μεθόδων εκμάθησης (Hodgson, 2007, σ. 327), και ύστερα οικοδομεί κατασκευές ανάλογες με το TBE.

Στο πλαίσιο του TBE, και λαμβάνοντας υπόψη το έργο του Veblen έως και το 1904, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι βιομηχανικές συνήθειες αποτελούν το απότοκο από την εμφύτευση της γενετήσιας και μεταβιβάσιμης βιολογικής φύσης του ανθρώπου σε ένα νέο και παράξενο περιβάλλον. Οι δυϊσμοί της ανθρώπινης φύσης αποτελούν εκδήλωση των

10 Σύμφωνα με ορισμένους Νέους Θεσμικούς όπως ο Ronald Coase, η καθετοποίηση λαμβάνει τη μορφή της ιεραρχικής οργανωτικής δομής για την αντιμετώπιση του συναλλακτικού κόστους. Άλλοι, όπως οι Alchian και Demsetz, αναζητούν πιο οριζόντιες μορφές οργάνωσης για την υποκατάσταση της αγοράς. Άλλη περίπτωση οριζόντιας οργάνωσης είναι η ανάδειξη της ομότιμης και αποκεντρωμένης στιγμιαίας τάξης, όπως περιγράφεται κυρίως από τους Νέους Αυστριακούς (Hayek, Mises).

11 Με τον όρο *θεσμοί* ο Veblen μας παραπέμπει σε ένα θεμελιώδες αντικείμενο στο πλαίσιο του Πραγματισμού, το οποίο απασχόλησε τον πατέρα αυτής της φιλοσοφικής σχολής, και καθηγητή του Veblen, Charles Sanders Peirce (1839-1914). Την έννοια της *συνήθειας*. Για αυτό το λόγο, ο Veblen αναφέρεται συχνά στα θεσμούς ως *συνήθειες σκέψης*. Οι συνήθειες δεν αποτελούν μέρος της ανθρώπινης δράσης, αλλά τις διατάξεις που την καθοδηγούν (Hodgson, 2012, σ. 285).

12 Ένας ακριβής και συγκεντρωτικός ορισμός από το σύνολο του έργου του Veblen, θα όριζε ως θεσμούς τις *καθιερωμένες συνήθειες σκέψης, κοινές για την πλειονότητα του ανθρώπινου γένους - settled habits of thought common to the generality of men* (1899; 1906; 1909; 1914; 1917; 1918; 1923).

ανθρώπινων ενστίκτων¹³, και το νέο περιβάλλον είναι ο βιομηχανικός πολιτισμός με την εντατικοποίηση και αυτοματοποίηση των ανθρώπινων εργασιών και των κοινωνικών σχέσεων που πηγάζουν από μία τέτοια τεχνολογική μετάβαση.

Ο σκοπός αυτής της διατριβής δεν είναι η περαιτέρω επέκταση σε θέματα σχετικά με το μεθοδολογικό πρίσμα του Veblen, αλλά η ανάλυση και η εξέλιξη συγκεκριμένων εννοιών από το TBE. Όπως είδαμε και παραπάνω, η ανάλυση αναγκαστικά πρέπει να πραγματοποιηθεί στο υπόβαθρο των διχοτομήσεων του Veblen, αλλιώς οποιαδήποτε περαιτέρω επέκταση του TBE θα είναι θεωρητικά μετέωρη.

13 Ορισμένα από τα αρχέγονα ένστικτα (primordial instincts) που ορίζει ο Veblen είναι: το ένστικτο της εργατικότητας (workmanship instinct), η περιέργεια (idle curiosity), και η γονική κλίση (parental bent).

Veblenian Dichotomy

Η διχοτόμηση αποτελεί ίσως το πιο κυρίαρχο και επαναλαμβανόμενο θέμα στο σύνολο του έργου του Veblen και είναι μία από τις λίγες συνεισφορές του που μνημονεύονται ακόμα από το ευρύ κοινό, μαζί φυσικά με τον όρο της επιδεικτικής κατανάλωσης (conspicuous consumption) και τα λεγόμενα αγαθά Veblen.

Κατά το Veblen, οι θεσμοί καθορίζουν το πώς χρησιμοποιείται η τεχνολογία από μία κοινωνία. Οι θεσμοί μπορούν να είναι, άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο:

- τελετουργικοί/εθιμοτυπικοί: σχετίζονται με το παρελθόν, υποστηρίζονται από "φυλετικούς θρύλους" (tribal legends) και είναι παραδοσιακά συντηρητικές στάσεις και συμπεριφορές
- οργανικοί/συντελεστικοί: προσανατολισμένοι προς τις τεχνολογικές επιταγές, και η αξία τους καθορίζεται από την ικανότητά τους να παρέχουν τις κατάλληλες χρήσεις στην τεχνολογία, έτσι ώστε να ελέγχονται οι μελλοντικές εκβάσεις

Η θεωρία προτείνει ότι, παρόλο που κάθε κοινωνία εξαρτάται από τα εργαλεία και τις δεξιότητες που έχουν αναπτυχθεί και θεωρούνται δεδομένα για την υποστήριξη της διαδικασίας της ζωής (life process), η ίδια κοινωνία βρίσκεται ταυτόχρονα σε μία σχεδόν "τελετουργική" δομή, η οποία έρχεται σε αντίθεση με τις ανάγκες των μελών της, όπως αυτές επιβάλλονται από την "οργανική" χρήση της υπάρχουσας τεχνολογίας. Αυτή, κατά το Veblen, είναι μία δυσχερής διάκριση (invidious distinction)¹⁴.

Με άλλα λόγια, ο Veblen εντοπίζει μία αναντιστοιχία μεταξύ τεχνολογικού περιβάλλοντος και κοινωνικής πραγματικότητας, δηλαδή μεταξύ ανθρώπινης προόδου και αντιλήψεων. Η επιθυμητή θεσμική αλλαγή (institutional adjustment) είναι αυτή που θα επιλέξει και θα αναθεωρήσει τους υπάρχοντες θεσμούς, έτσι ώστε να τείνουν προς τον πόλο της συντελεστικότητας και να απορρίψουν όσο το δυνατόν περισσότερα εθιμοτυπικά στοιχεία. Έτσι, η διαφαινόμενη υστέρηση μεταξύ τεχνολογίας και θεσμών θα μειωθεί, ή στην ιδανική περίπτωση θα εξαλειφθεί.

Στη συνέχεια θα δούμε πως η Veblenian Dichotomy εκφράζεται ως μία αντίθεση μεταξύ επιχειρηματικής δραστηριότητας (business) και βιομηχανίας (industry), και πως θέτει αυτές τις δύο λειτουργίες σε επαναλαμβανόμενη σύγκρουση, τροφοδοτώντας τελικά τους μηχανισμούς με τους οποίους κινείται η σύγχρονη εγχρήματη οικονομία και η κουλτούρα της κερδοσκοπίας.

The Theory of Business Enterprise

Εάν το *The Theory of the Leisure Class* (1899) αποτελεί την εναλλακτική θεώρηση του Veblen στον τομέα της διανομής και της κατανάλωσης, το *The Theory of Business Enterprise* (1904) αποτελεί την αντίστοιχη θεωρία του για την παραγωγή. Και τα δύο έργα έχουν σαφώς τη βάση τους στην εφαρμογή της διχοτόμησης πάνω σε κοινωνικά και πολιτισμικά πρότυπα συμπεριφοράς, και εκφράζουν μία επικριτική στάση απέναντι στο status quo. Η διχοτόμηση είναι μία ποιοτική και αξιολογική αρχή στον πυρήνα της. Τα "τελετουργικά" πρότυπα συμπεριφοράς συνδέονται με ένα παρελθόν που δημιούργησε ένα συγκεκριμένο σύνολο δυναμικών (αντιλήψεις, προκαταλήψεις) που ενέπνευσαν την τρέχουσα δομή δύναμης, ελέγχου, και αποκόμισης οφέλους. Η "οργανική" διάσταση δημιουργεί και διανέμει οφέλη σύμφωνα με εντελώς ξεχωριστά κριτήρια, τα οποία βασίζονται σε θεσμικά αναπροσαρμοσμένες δυναμικές, και ως εκ τούτου ενεργεί εγγενώς ανατρεπτικά (Arnesen, 2006). Αυτή η υπάρχουσα δυναμική ελέγχου-οφέλους και η τεχνολογικά καθορισμένη επιταγή για την αναθεώρησή της, εκφέρεται μέσω της διχοτόμησης σε επιχείρηση και βιομηχανία. Πολύ απλά, μπορεί να ερμηνευθεί ως ο διαχωρισμός μεταξύ της αναζήτησης του κέρδους και της προσπάθειας παραγωγής των τεχνολογικά εφικτών και κοινωνικά αναγκαίων αγαθών.

Το κεντρικό σημείο τριβής για το Veblen είναι αυτή η αμοιβαία υπονόμηση μεταξύ επιχείρησης και βιομηχανίας. Ο πρότυπος επιχειρηματίας, κατά το Veblen, αποκομίζει κέρδη όχι μέσω της παραγωγής αυτής καθ' εαυτής, προσφέροντας μία διέξοδο για τις συσσωρευμένες βιομηχανικές δυνάμεις, αλλά μέσω της στρέβλωσης της παραγωγικής διαδικασίας (π.χ. μέσω του τεχνητού περιορισμού του μέγιστου επιπέδου παραγωγής). Με την παρεμπόδιση της λειτουργίας του βιομηχανικού συστήματος, η πρότυπη εμπορική επιχείρηση επηρεάζει αρνητικά την κοινωνία στο σύνολό της (π.χ. υψηλότερα ποσοστά ανεργίας). Οι επιχειρηματίες (businessmen) αποτελούν τον ανθρώπινο παράγοντα της εμπορικής επιχείρησης ενώ οι μηχανικοί (engineers) τον αντίστοιχο της βιομηχανίας. Συμπερασματικά, ο Veblen προτείνει τη μεταβίβαση του ελέγχου της βιομηχανικής παραγωγής από τους προβληματικούς για την κοινωνία επιχειρηματίες προς τους μηχανικούς¹⁵, οι οποίοι κατανοούν το βιομηχανικό σύστημα και τη λειτουργία του. Με αυτό τον τρόπο η κοινωνία ωφελείται στο σύνολό της καθώς λαμβάνει χώρα μία θεσμική μετάβαση από την εθιμοτυπική/τελετουργική θεμελίωση του status quo στην οργανική συμμόρφωση με τις σύγχρονες¹⁶ τεχνολογικές επιταγές.

15 Τα πλέον πολιτικοποιημένο έργο του *The Engineers and the Price System* (1921) αποτέλεσε την καταλυτική διανοητική συμβολή στο Τεχνοκρατικό Κίνημα της δεκαετίας του 1930 και τη δημιουργία της Technical Alliance το χειμώνα του 1918-1919 η οποία διαλύθηκε και μετεξελίχθηκε σε Technocracy Inc. το 1933 από το Howard Scott.

16 Ο χρονικός διαχωρισμός των επιμέρους ιδεών/θεσμών σε δύο περιόδους, και η ποιοτική κατηγοριοποίησή τους σε *σύγχρονες* και *απαρχαιωμένες* (modern - outmoded), είναι ένα αμφιλεγόμενο επιστημονικό εργαλείο, πάνω στο οποίο βασίζεται αρκετά η ανάλυση του Veblen (Sowell, 1967, σ. 193).

Επιμέρους Έννοιες

Όπως είδαμε, η επιχείρηση έχει να κάνει με την παραγωγή κερδών, και η βιομηχανία με την παραγωγή αγαθών. Ο Veblen προβαίνει σε έναν ενδιαφέροντα διαχωρισμό (TBE, κεφ. 1):

Το υλικό πλαίσιο του σύγχρονου πολιτισμού είναι το βιομηχανικό σύστημα, και η κινητήριος δύναμη μέσα στο πλαίσιο αυτό είναι η εμπορική επιχείρηση. Η οικονομική οργάνωση που προκύπτει από αυτό το πλαίσιο είναι το λεγόμενο *καπιταλιστικό σύστημα* ή *σύγχρονο βιομηχανικό σύστημα*. Τα επιμέρους χαρακτηριστικά του είναι ταυτόχρονα και οι δυνάμεις οι οποίες το καθιστούν κυρίαρχο μέσα στο σύγχρονο πολιτισμό. Αυτές είναι:

- η διαδικασία της μηχανής
- η επένδυση με σκοπό το κέρδος¹⁷

Παρατηρούμε μία πρώτη εφαρμοσμένη έκφραση της διχοτόμησης στο πλαίσιο του σύγχρονου καπιταλισμού. Πως ορίζεται όμως η διαδικασία της μηχανής και τι σχέση έχει με τον πόλο της τεχνολογίας και της οργανικής χρήσης της;

Ο Veblen υποστηρίζει ότι ολόκληρη η σύγχρονη βιομηχανική οικονομία έχει τις βάσεις της στη διαδικασία της μηχανής (*machine process*). Μία διαδικασία που περιλαμβάνει κάτι περισσότερο από την απλή άθροιση των μηχανημάτων, των τεχνικών παραγωγής και της μεσολάβησης της ανθρώπινης εργασίας. Το εύρος της διαδικασίας είναι μεγαλύτερο από την ίδια τη μηχανή. Η διαδικασία αυτή μετασχηματίζει τις πρώτες και ενδιάμεσες ύλες, ενώ ταυτόχρονα μεταβάλλει τις πρακτικές των σύγχρονων επιχειρήσεων. Είναι, κατά μία έννοια, η άθροιση της επιστημονικής γνώσης και της εφαρμογής της σε όλους τους επιμέρους τομείς της παραγωγικής διαδικασίας (Hake, 2007, σ. 34).

Στα λόγια του Veblen (TBE, κεφ. 2):

Όπου η χειρωνακτική επιδεξιότητα, ο πρακτικός κανόνας (rule of thumb), και οι τυχαίες συγκυρίες ανάμεσα στα διάφορα στάδια έχουν αντικατασταθεί από μία αιτιολογημένη διαδικασία στη βάση της συστηματικής γνώσης των δυνάμεων που απασχολούνται - εκεί εντοπίζεται και η μηχανική βιομηχανία, ακόμη και εν την απουσία πιο πολύπλοκων μηχανισμών. Είναι ένα ζήτημα του χαρακτήρα της διαδικασίας και όχι ένα ζήτημα της πολυπλοκότητας των τεχνικών που χρησιμοποιούνται.

Οι Πραγματιστικές επιρροές του Veblen είναι και πάλι στο προσκήνιο, με την επίκληση της επιστημονικής γνώσης που εντοπίζεται μέσω των αναδράσεων αιτίου-αποτελέσματος, αυτή τη φορά στο πλαίσιο της παραγωγής. Σε ένα άλλο σημείο του κειμένου εξειδικεύει πάνω σε αυτό το ζήτημα (TBE, κεφ. 4):

¹⁷ Ο Veblen διευκρινίζει ότι δεν παρακινούνται όλες οι παραγωγικές δραστηριότητες από το κίνητρο του κέρδους, αλλά η πλειοψηφία αυτών, και δη των βιομηχανικών δραστηριοτήτων λειτουργεί πάνω σε αυτή τη βάση.

Η πειθαρχία στις προσταγές της διαδικασίας της μηχανής επιβάλλει μία τυποποίηση της γνώσης και της συμπεριφοράς σε όρους ποσοτικής ακρίβειας, και εμφυσάει τη συνήθεια ερμηνείας των στοιχείων σε υλιστικούς όρους αιτίου-αποτελέσματος. Πρόκειται για μια αποτίμηση των γεγονότων, των αντικειμένων, των σχέσεων, ακόμη και των προσωπικών δυνατοτήτων¹⁸, σε όρους δύναμης και ελέγχου. Η μεταφυσική της είναι ο υλισμός και η σκοπιά της είναι αυτή της αιτιότητας.

Το δεύτερο κομμάτι της διχοτόμησης είναι αυτό της παραγωγής με σκοπό το κέρδος. Ο Veblen ορίζει για την εμπορική επιχείρηση (TBE, κεφ. 3):

Το κίνητρο της επιχείρησης είναι το κερδοσκοπικό όφελος (*pecuniary gain*), η μέθοδος είναι ουσιαστικά η αγορά και η πώληση. Ο σκοπός και το σύνθημα αποτελεσματικό είναι η συσσώρευση του πλούτου. Τα άτομα των οποίων ο στόχος δεν είναι η αύξηση των υπάρχοντων τους δε συνηθίζουν να ασχολούνται με τις επιχειρήσεις, τουλάχιστον όχι σε ανεξάρτητη βάση.

Τα καθεστώτα χρήσης της τεχνολογίας που επιβάλλει η διαδικασία της μηχανής είναι οι επιχειρηματικές αρχές (*business principles*), ενώ η πνευματική βάση της εμπορικής επιχείρησης εκφέρεται μέσω του θεσμού της ιδιοκτησίας. Οι γενικότερες επιχειρηματικές αρχές είναι τα επακόλουθα μίας αφετηρίας στην οποία βρίσκεται ο θεσμός της ιδιοκτησίας. Παρόλο που οι αρχές αυτές είναι παλαιότερες από τη βιομηχανία, η πλήρης εξέλιξή τους σε μία σύγχρονη μορφή έλαβε χώρα την εποχή της μηχανής. Έτσι, καθώς η διαδικασία της μηχανής εκφράζει το πλήρες εύρος και την ανάπτυξη της βιομηχανίας, οι επιταγές του θεσμού της ιδιοκτησίας ορίζουν την ανάπτυξη και τους σκοπούς της επιχείρησης. Η ιδιοκτησία και η διαχείρισή της εκφέρονται μέσω των απόψεων και των αρχών που συντελούν τις συνήθειες σκέψης¹⁹ που είναι απαραίτητες για την κίνηση του επιχειρηματικού κόσμου (TBE, κεφ. 4).

18 Με τον όρο *personal capacity* αναφέρεται σε αυτό που σήμερα θα μπορούσαμε να ονομάσουμε *ανθρώπινο κεφάλαιο*. Η επέκταση αυτής της πολύ λιτής διατύπωσης οδηγεί στη βιομηχανοποίηση επιχειρησιακών λειτουργιών όπως το HRM - ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής της διαδικασίας της μηχανής σε κάτι πιο ευρύ από τη βιομηχανική διαδικασία.

19 Αναφορά στο θεσμό της ιδιοκτησίας, ο οποίος είναι κερδοσκοπικός (*pecuniary*) και κατηγοριοποιείται ως τελετουργικός/εθιμοτυπικός.

Επιχειρηματική Πίστη

Στη συνέχεια έχουμε τη σημαντική σύνδεση μεταξύ της κουλτούρας της κερδοσκοπίας και του οικονομικού περιβάλλοντος. Το περιβάλλον της εγχρήματης οικονομίας. Ο όρος εγχρήματα δεν αναφέρεται απλά στο μέσο διευκόλυνσης των συναλλαγών, αλλά στη νομισματική διάσταση της παραγωγής - στην πίστωση. Σύμφωνα με το Veblen, η πίστωση κατέχει δύο κυρίους - και όχι πάντα διακριτούς μεταξύ τους - ρόλους, στο πλαίσιο της επιχειρηματικής δραστηριότητας στο πεδίο της βιομηχανίας (TBE, κεφ. 5):

- τη διεκπεραίωση των αναβαλλόμενων πληρωμών (deferred payments) κατά την αγορά και την πώληση αγαθών (λογιστικά βιβλία, γραμμάτια, επιταγές)
- τη διεκπεραίωση δανείων ή χρεών (μετοχές, τοκοφόρα χρεόγραφα, καταθέσεις)

Σε αυτό το σημείο, η επίδραση του Veblen στη μετέπειτα βιβλιογραφία τείνει να παραβλέπεται. Η έννοια της πίστωσης ως εισροή στη βιομηχανική διαδικασία²⁰ έδωσε το έναυσμα για τη δημιουργία του υποδείγματος του μονοπωλιακού ανταγωνισμού το οποίο εδραιώθηκε από τον E. H. Chamberlin στο βιβλίο του *Theory of Monopolistic Competition* (1933). Σύμφωνα με το Veblen, η χρήση της πίστωσης θα ήταν σε θέση να δώσει συγκριτικό πλεονέκτημα για καθιέρωση μονοπωλιακής θέσης σε ένα μεμονωμένο επιχειρηματία. Παρόλα αυτά, η ανάγκη για πίστωση προκαλεί ανταγωνισμό μεταξύ των επιχειρηματιών, αυξάνοντας το κόστος του επιχειρείν. Το τελικό αποτέλεσμα διαφέρει από αυτό του τέλειου ανταγωνισμού επιβαρύνοντας με υψηλότερο κόστος ένα χαμηλότερο επίπεδο παραγωγής (Levy, 1998, σ. 66). Σε επόμενη ενότητα θα αναλύσουμε τη σχέση του TBE με τη Γενική Θεωρία του Keynes, και τη νομισματική θεωρία της παραγωγής.

20 Αρχικά εισήχθη από το άρθρο του ίδιου *The Use of Loan Credit in Modern Business* (1903), το οποίο στη συνέχεια ενσωματώθηκε στο 5^ο κεφάλαιο του TBE.

Χρηματοπιστωτικοί Θεσμοί

Η εισαγωγή του παράγοντα της πίστης στη βιομηχανία επιφέρει και μία θεσμική προσαρμογή, όχι φυσικά με συντελεστικό - ως προς την τεχνολογία - προσανατολισμό. Η άμεσα ορατή επίδραση για το Veblen ήταν η ανάπτυξη δευτερογενών αγορών²¹ και η χρηματοπιστικοποίηση της βιομηχανικής οικονομίας. Στην ορολογία του, αυτή είναι η περίοδος ανέγερσης των χρηματικών/κερδοσκοπικών θεσμών (pecuniary institutions) η οποία συμπίπτει με την ένταση της βιομηχανοποίησης και πρέπει να διαχωριστεί από την πρωτόλεια μορφή των χρηματοπιστωτικών θεσμών (Atkinson, 2007, σ. 71). Ιστορικά, η χρηματοπιστωτική επέκταση συμπίπτει με την πρώιμη περίοδο του Ευρωπαϊκού Ιμπεριαλισμού και της Αποικιοκρατίας και την ανάγκη για ευρεία χρηματοδότηση σε εγχειρήματα σχετικά με το εμπόριο. Σε αυτό το σημείο υπάρχει σημαντική ερευνητική σύγκλιση μεταξύ των Θεσμικών, κυρίως του Commons, αλλά και του Mitchell, με το Veblen. Ο John Commons εντόπισε την απαρχή του διαχωρισμού μεταξύ παραγωγής και χρηματοοικονομικής²², ο Thorstein Veblen ανέλυσε τη διεύρυνση στην απόκλιση των στόχων και των πρακτικών μεταξύ των κεφαλαιούχων/χρηματοδοτών και των βιομηχανικών εργαζομένων, και ο Wesley Mitchell²³ χρησιμοποίησε τις παρατηρήσεις των προηγούμενων σχετικά με τη μετάβαση από την παραγωγή για χρήση στον έλεγχο της παραγωγής για τη συσσώρευση των χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων, έτσι ώστε να αναπτύξει τη θεωρία του για τη μέτρηση του σύγχρονου επιχειρηματικού κύκλου.

Τελικά, προκύπτει ότι οι απαιτήσεις για ευρύτερες αγορές και επέκταση της παραγωγής²⁴, οδήγησαν σε μία αλληλουχία εξαρτώμενων διαδικασιών. Η χειρωνακτική παραγωγή μετασηματίστηκε σε ένα κεντρικά σχεδιασμένο εργοστάσιο και από εκεί μεταφέρθηκε σε ένα παγκόσμιο δίκτυο παραγωγής. Οι ρόλοι παραγωγής και ελέγχου δεν έμειναν αμετάβλητοι στην πορεία αυτών των μετασηματισμών. Πλέον, οι επιχειρήσεις έχουν μετατραπεί σε χαρτοφυλάκια και η παραγωγή καθορίζεται μέσω διαχειριστών από τους οποίους απαιτείται η μεγιστοποίηση των τιμών των μετοχών και η συσσώρευση

21 Ο όρος αυτός δεν αναφέρεται στην αγοραπωλησία παραγώγων, αλλά στο δεύτερο στάδιο εξέλιξης της πρωτογενούς/φυσικής αγοράς, το οποίο επιτρέπει την εμπορευσιμότητα άυλων αγαθών (intangible goods) με κάποια αντιστοίχιση στην πρωτογενή αγορά. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το χρηματιστήριο ως θεσμός για την αγοραπωλησία συμμετοχών.

22 Στο άρθρο του *American Shoemakers, 1648–1895: A Sketch of Industrial Evolution* (1909) παρουσιάζει την ενδιαφέρουσα μελέτη περίπτωσης του επαγγέλματος των υποδηματοποιών και τον τρόπο με τον οποίο οι κεφαλαιούχοι/χρηματοδότες σταδιακά άρχισαν να ελέγχουν τη σχέση μεταξύ ποσότητας-τιμής και άλλα επιμέρους ζητήματα αναφορικά με την παραγωγή, όπως την ποιότητα των πρώτων υλών και του τελικού προϊόντος. Η ανάγκη για χρηματοπιστικοποίηση λόγω του ανοίγματος της παραγωγής σε νέες αγορές, και η ταυτόχρονη μεταφορά του στο βιομηχανικό περιβάλλον, οδήγησε στο ριζικό μετασηματισμό της φύσης του επαγγέλματος και των εργασιακών συνθηκών.

23 Το έργο του Mitchell σχετικά με τους επιχειρηματικούς κύκλους περιλαμβάνεται στο βιβλίο του *Business Cycles: The Problem and its Setting* (1927).

24 Για μία εκτεταμένη ιστορική καταγραφή της εξέλιξης των σύγχρονων κερδοσκοπικών θεσμών ενδείκνυται ο τόμος *History of Labor in the United States*, vol. 1 (Commons, et al. 1918).

χρηματοοικονομικών περιουσιακών στοιχείων. Αυτά τα κίνητρα μπορεί να έρχονται σε αντίθεση με το κίνητρο για μεγιστοποίηση της παραγωγής και την παράλληλη βελτίωση των συνθηκών εργασίας για τους εργαζόμενους στη βιομηχανία. Η συνεισφορά από την ανάπτυξη των χρηματοπιστωτικών θεσμών είναι αδιαμφισβήτητη, ειδικά όταν η λειτουργία τους είναι ρυθμισμένη ανάλογα με τη βαρύτητά τους. Η συνηθισμένη επιταγή για τα κερδοσκοπικά ιδρύματα παραμένει. Ο ρόλος τους πρέπει να είναι ανταποδοτικός και όχι αποτρεπτικά καθοριστικός (Atkinson, 2007, σ. 85).

Absentee Ownership

Κατά μία έννοια, η συνέχεια του ΤΒΕ εκδόθηκε το 1923 με το τελευταίο βιβλίο του Veblen με τίτλο *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times: The Case of America*. Πέρα από την ευρεία σκοπιά του έργου και τις προκαταλήψεις που συνέθεσαν τις άλλοτε επαληθευμένες και άλλοτε λανθασμένες προβλέψεις του²⁵, το πνεύμα της θεωρίας του για την επιχείρηση - και το επιχειρηματικό οικονομικό περιβάλλον γενικότερα - συνοψίζεται ως μία προσπάθεια εντοπισμού της εξελικτικής πορείας της σύγχρονης κοινωνικής ζωής και των δραστηριοτήτων που πηγάζουν από τις βιομηχανικές και κερδοσκοπικές συνήθειες. Η πρακτική της ιδιοκτησίας του βιομηχανικού εξοπλισμού με την ταυτόχρονη απουσία από την κύρια βιομηχανική δραστηριότητα κατέχει τον κύριο ρόλο. Ετσι, η ανάλυση της ιδιοκτησίας εν απουσία και της μη δεδουλευμένης προσόδου που πηγάζει από το καθεστώς αυτό, αποτελεί το βασικό θεσμό διαμόρφωσης της σύγχρονης πολιτισμικής συγκρότησης, και εκφράζεται μέσω τριών μοτίβων/συνηθειών (Frank, 1924, σ. 509):

- i. την εγκαθίδρυση της εθνικής συνείδησης^{26 27}
- ii. το σύστημα τιμών, δηλαδή την οικονομία της πίστης
- iii. τη μηχανική διαδικασία της βιομηχανίας, η οποία προκύπτει από τη συνεχή επέκταση της τεχνολογίας

25 Marion J. Levy, *Thorstein Veblen's Absentee Ownership* (1998)

26 Σε αυτό το σημείο πρέπει να γίνει αναφορά στην εντυπωσιακή διορατικότητα του Veblen ως προς την πρόβλεψη για τη μετάβαση των κυριαρχούμενων από *πρωτόγονα ένστικτα* (primordial instincts) βιομηχανοποιημένων κοινωνιών που ως κύριο συνδετικό κρίκο θα έχουν τον εθνικισμό, λόγω της *αρπακτικής* (predatory) αναζήτησης για εθνικά κέρδη, η οποία θα οδηγήσει σε μιλιταριστικά κράτη με έμφαση στην *τελετουργική* (ceremonial) μεγαλοπρέπεια και στην εθνική δόξα. Ουσιαστικά, αποτελεί μία περιγραφή του φασισμού δύο δεκαετίες πριν την εμφάνισή του στην Ευρώπη (Levy, 1998).

27 Ανάλογο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η μονογραφία του *Imperial Germany and the Industrial Revolution* (1918), στην οποία αναλύει την πορεία βιομηχανοποίησης της Γερμανίας του Bismarck, συγκριτικά με τη Βικτωριανή Αγγλία, και το πως αυτή σταδιακά θεμελίωσε μία μιλιταριστική κοινωνία.

Επιχειρηματική Δράση

Όπως και στο *The Theory of the Leisure Class*, ο Veblen χρησιμοποίησε τη διχοτόμηση για να καταδείξει τη διαφορά μεταξύ των χρήσιμων και των σπάταλων ανθρώπινων συνηθειών. Κατά την άποψή του, η συνεισφορά των θεσμών στην πρόοδο και την ευημερία ακολουθεί μία συγκρουσιακή πορεία (TBE, κεφ. 7). Ο Veblen βλέπει τον επιχειρηματία της ευρείας διακριτικής ευχέρειας να έχει γίνει η ελέγχουσα δύναμη της βιομηχανίας, διότι μέσω των μηχανισμών της πίστης, των επενδύσεων, και της αγοράς, ελέγχει τις εγκαταστάσεις και τις διαδικασίες, καθώς και το ρυθμό και την κατεύθυνση της παραγωγής που αυτές καθορίζουν (TBE, κεφ. 1). Πρακτικά, αυτό σημαίνει ότι οι σκοποί και η δράση του επιχειρηματία, και ιδιοκτήτη εν απουσία, ενδέχεται να αντιτίθενται στους σκοπούς και τη δράση των παραγόντων που βασίζονται στην παραγωγικότητα και στη λογική της διαδικασίας της μηχανής. Η σταθερότητα, η παραγωγικότητα, και η μηχανική ακρίβεια της βιομηχανικής εποχής, έρχεται σε σύγκρουση με τα σύγχρονα εμπορικά συμφέροντα. Η συμπεριφορά των επιχειρηματιών προσανατολίζεται μέσω των χρηματικών και κερδοσκοπικών διαδικασιών της αγοράς και της πώλησης, αποσυντονίζοντας την παραγωγική διαδικασία στο κοινωνικό επίπεδο.

Ο Veblen υποστηρίζει ότι παρόλο που η κατεύθυνση μίας μεμονωμένης επιχείρησης ενδέχεται να ωφελεί του εργαζόμενους σε αυτή, η εξυπηρέτηση του συνόλου της κοινωνίας, όπως αυτό εκφράζεται μέσω των υπόλοιπων επιχειρήσεων και παραγωγικών μονάδων, δε συμπίπτει με τους στόχους της, ούτε αποτελεί επακόλουθο της δράσης της. Οι επιμέρους επιχειρησιακές λειτουργίες (π.χ. λογιστική, διαφήμιση) αξιολογούνται και αμείβονται ανταγωνιστικά, όχι στη βάση της λειτουργικότητας του τελικού προϊόντος, αλλά στη βάση της εμπορευσιμότητας (TBE, κεφ. 3). Εδώ υπεισέρχεται και η έννοια της στρατηγικής παρεμπόδισης της παραγωγής με στόχο τη χρηματική διακύμανση²⁸. Σύμφωνα με το Veblen (TBE, κεφ. 6):

Το συμφέρον της κοινότητας απαιτεί να υπάρχει μία ευνοϊκή διαφορά μεταξύ του υλικού κόστους και της υλικής λειτουργικότητας της παραγωγής. Το συμφέρον της εταιρείας απαιτεί μια ευνοϊκή χρηματική διαφορά μεταξύ των εσόδων και των εξόδων, μεταξύ του κόστους απόκτησης και της τιμής πώλησης της παραγωγής. Προς το όφελος της επιχείρησης, είναι οποιαδήποτε απόκλιση, κατά την αγορά ή την πώληση, προκύπτει μεταξύ της πραγματικής αξίας και της αναμενόμενης ικανότητας για κέρδος που εμπεριέχει το κεφάλαιο της επιχείρησης²⁹.

28 Χαρακτηριστικό παράδειγμα στρατηγικής παρεμπόδισης της παραγωγής είναι τα τεχνητά blackout που πραγματοποίησε η Enron στην Καλιφόρνια το 2001 για να επιτύχει υψηλότερες χρεώσεις στο ηλεκτρικό ρεύμα (Reinert, 2012, σσ. 17, 35).

29 Οι έννοιες του κεφαλαίου (capital) και της αναμενόμενης ικανότητας για κέρδος (putative earning capacity) είναι κυρίαρχες κατά την ανάλυση της κερδοσκοπικής κουλτούρας (pecuniary culture) από το Veblen.

Η αναντιστοιχία και η απόκλιση μεταξύ των βιομηχανικών αναγκών της κοινωνίας και των εμπορικών αναγκών των επιχειρήσεων, αμβλύνεται ιστορικά. Όπως θα δούμε και παρακάτω, ο Veblen χωρίζει την ιστορική εξέλιξη της οικονομίας της αγοράς σε δύο διακριτές περιόδους. Κάθε αφαιρετική μεταπήδηση από μία μορφή αγοράς σε μία άλλη, διευρύνει την απόκλιση μεταξύ κοινωνίας και επιχείρησης (TBE, κεφ. 6):

Υπό το παλαιό καθεστώς της "εγχρήματης οικονομίας", των συνεταιρικών σχέσεων και της ιδιωτικής ιδιοκτησίας των βιομηχανικών επιχειρήσεων, η διακριτική ευχέρεια του ελέγχου των βιομηχανικών διεργασιών είναι στα χέρια ανδρών των οποίων το συμφέρον αφαιρείται κατά ένα βαθμό από τα συμφέροντα της κοινότητας στο σύνολό της. Αλλά κάτω από το καθεστώς της πιο ανεπτυγμένης "πιστωτικής οικονομίας", του εμπορεύσιμου εταιρικού κεφαλαίου, το συμφέρον των ανδρών που κατέχουν τον έλεγχο των βιομηχανικών υποθέσεων αφαιρείται κατά ένα βαθμό από εκείνων που έχουν την επιχείρηση υπό τη διαχείρισή τους, καθώς και από δύο βαθμούς από τα συμφέροντα της κοινότητας στο σύνολό της.

Σε αυτό το σημείο, είναι εμφανής μία πρώτη διάκριση μεταξύ ιδιοκτησίας και διαχείρισης. Το κατά πόσο ο Veblen είχε ξεδιαλύνει πλήρως τις διαφορές τους σε αυτό το σημείο, αποτέλεσε θέμα τριβής για ορισμένους σχολιαστές (Leathers - Evans, 1980; Rutherford, 1980). Στην πορεία του μετέπειτα έργου του μπορούμε να διακρίνουμε ρητά τους ιδιοκτήτες ως τους κατόχους των προνομιακών μετοχών και των ομολόγων, και τους διαχειριστές ως αυτούς που ελέγχουν τα άυλα περιουσιακά στοιχεία που αντιπροσωπεύονται από τις κοινές μετοχές (Rutherford, 1981).

Η ανάδειξη της φύσης και του ρόλου της επιχειρηματικής δράσης επιφέρει ορισμένες διανοητικές και πνευματικές επιπλοκές (TBE, κεφ. 9). Οι επιχειρηματικές δραστηριότητες, οι οποίες είναι ανταγωνιστικές και υποσκάπτουσες από τη φύση τους, τείνουν να παράγουν ή να τονίζουν ανθρωπόμορφες και απεχθείς έννοιες, οι οποίες συγκαταλέγονται στα διανοητικά αναχώματα της ταξικής κοινωνίας. Οι βιομηχανικές δραστηριότητες, οι οποίες ασχολούνται με τους απρόσωπους νόμους της επιστήμης, έχουν την τάση να παράγουν στενότερες έννοιες αιτίου-αιτιατού, τον παραγκωνισμό του προσωπικού και υποκειμενικού παράγοντα, και γενικότερα παρέχουν ένα πρίσμα κάτω από το οποίο οι έννοιες που αναδεικνύει η επιχείρηση φαντάζουν ανούσιες και άνευ σημασίας. Σε αντίθεση με το Schumpeter, ο οποίος εξέφρασε την άποψη ότι ο επιχειρηματίας δεν είχε την απαραίτητη ρομαντική γοητεία για να διαιωνίσει την κυριαρχία του, ο Veblen υποστήριξε ότι η ίδια η αίσθηση του ρομαντισμού είχε ατροφήσει κατά την εποχή της μηχανής (Sowell, 1967, σ.185).

Στη συνέχεια θα δούμε πως η σύγχρονη επιχειρηματική οργάνωση μετασχηματίζει την έννοια του κεφαλαίου σε υλικές και άυλες οντότητες, με αποτέλεσμα την οικοδόμηση μίας κερδοσκοπικής κουλτούρας πάνω στη δυνατότητα εμπορευσιμότητας, όχι του εξοπλισμού, της εργασίας και της τελικής παραγωγής, αλλά της δυνατότητας ελέγχου του ίδιου του κεφαλαίου και, κατ' επέκταση, της μελλοντικής παραγωγής.

Κεφάλαιο

Το 6^ο κεφάλαιο του ΤΒΕ, με τον τίτλο *Modern Business Capital*, είναι και αυτό που παρουσιάζει το περισσότερο ενδιαφέρον για αυτή τη διατριβή. Αφενός γιατί οι έννοιες που αποσαφηνίζει σχετίζονται άμεσα με τις θεωρίες των Nitzan και Bichler περί Διαφορικής Συσσώρευσης, και αφετέρου λόγω των βάσεων που θέτει για τη θεμελίωση μίας εναλλακτικής θεώρησης της αξίας μακριά από τη συνηθισμένη διχοτόμηση μεταξύ της Νεοκλασικής και της Μαρξιστικής προσέγγισης. Αυτές οι δύο προεκτάσεις του έργου του Veblen είναι άμεσα συνυφασμένες.

Η θεμελίωση του τι συνιστά ο όρος κεφάλαιο αποτελεί μία από τις βασικότερες και πιο επίπονες διαδικασίες για οποιονδήποτε επιθυμεί να οικοδομήσει μία θεωρία για τον καπιταλισμό. Ο Veblen ασχολήθηκε εκτενώς με τη φύση του κεφαλαίου, τόσο στο ΤΒΕ όσο και στο *Absentee Ownership* (κεφ. 12). Η σημαντικότερη συνεισφορά του όμως, βρίσκεται σε δύο άρθρα που δημοσιεύθηκαν στο *Quarterly Journal of Economics* τον Αύγουστο και το Νοέμβριο του 1908. Το πρώτο, με τίτλο *On the Nature of Capital* (1908a)³⁰, εξηγεί τις κοινωνιολογικές καταβολές του κεφαλαίου, και το δεύτερο με τίτλο *On the Nature of Capital: Investment, Intangible Assets, and the Pecuniary Magnate* (1908b), εξερευνά τη συνεχώς αυξανόμενη σημασία του κεφαλαίου ως κερδοσκοπικό όργανο. Για τους περισσότερους οικονομολόγους, ο όρος κεφάλαιο σημαίνει απόθεμα των παραγωγικών περιουσιακών στοιχείων, όπως το βιομηχανικό εξοπλισμό, τις πρώτες ύλες και τα μέσα συντήρησης, δηλαδή τα υλικά μέσα με τα οποία τίθεται σε λειτουργία η βιομηχανική δραστηριότητα (ΤΒΕ, κεφ. 6). Πράγματι, ορισμένοι από τους πιο δημοφιλείς οικονομολόγους του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα όρισαν το κεφάλαιο ως κάτι που:

"αποτελείται από όργανα παραγωγής τα οποία έχουν πάντα υλική υπόσταση και η αξία τους εκφράζεται ως ένα αφαιρετικό μερίδιο³¹ του παραγωγικού πλούτου"

~ John Bates Clark (1899)

"είναι το εξέχον απόθεμα του πλούτου"

~ Irving Fisher (1906)

"αποτελείται από όλους τους μη ανθρώπινους παραγωγικούς παράγοντες"

~ Frank Knight (1933)

"είναι μία ετερογενής υλική οντότητα, ικανή να διατηρήσει την ποσότητά της ενώ η μορφή της μεταβάλλεται"

~ Arthur Pigou (1935)

30 Το πρώτο μέρος ονομάζεται *The Productivity of Capital Goods*, αλλά δεν εμφανίζεται στον τίτλο της αρχικής δημοσίευσης.

31 Ο Clark χρησιμοποιεί τη λέξη *quantum*. Η αντιστοίχιση των θεμελιωδών μεγεθών της οικονομικής επιστήμης σε αφηρημένες- κβαντικές κατά μία έννοια- μονάδες μέτρησης, αποτελεί και την κύρια κριτική των Nitzan και Bichler κατά των επικρατέστερων ρευμάτων οικονομικής σκέψης. Αναφέρονται στα *χρησίμια* (*utils*) της Νεοκλασικής, και στην κοινωνικά αναγκαία *αφηρημένη εργασία* της Μαρξιστικής θεώρησης (*Shimshon Bichler and Jonathan Nitzan interviewed by Piotr Dutkiewicz, July 2013*).

Για το διεξοδικό μελετητή της ιστορίας της οικονομικής σκέψης, Joseph Schumpeter, το κεφάλαιο μπορεί να συνοψιστεί ως ένα σύνολο αγαθών τα οποία αποτελούν παραγόμενα μέσα παραγωγής (1954). Είναι δύσκολο για οποιονδήποτε να ορίσει το κεφάλαιο ως κάτι πέρα από ένα είδος υλικού πλούτου - ένα φυσικό αμάλγαμα κεφαλαιουχικών αγαθών. Για το Veblen το κεφάλαιο δε μπορεί να υπάρξει μόνο ως μία υλική υπόσταση καθώς απαιτείται γνώση για τη χρησιμοποίησή του. Αυτή λαμβάνει τη μορφή συσσωρευμένης κοινωνικής γνώσης για το εκάστοτε τεχνολογικό στάδιο. Με άλλα λόγια, το κεφάλαιο είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο, και αποτελεί επακόλουθο των χαρακτηριστικών των ανθρώπινων κοινωνιών στο να καινοτομούν, να επικοινωνούν και να συσσωρεύουν γνώση (Veblen, 1908a, σσ. 517-519).

Στο πρώτο μέρος του *On the Nature of Capital* ασχολείται ενδελεχώς με τα κεφαλαιουχικά αγαθά³². Στη συνέχεια, στρέφει την προσοχή του στο χρηματικό/κερδοσκοπικό μέρος του κεφαλαίου³³. Όπως αναφέρει και στο *Absentee Ownership*:

Ο κεντρικός παράγοντας της σύγχρονης εμπορικής επιχείρησης είναι η μεγαλύτερη χρήση της πίστωσης, η επέκταση της οποίας έχει ενταθεί τόσο σε απόλυτη κλίμακα και όγκο, όσο και αναλογικά με τα απτά περιουσιακά στοιχεία τα οποία υπόκεινται σε αυτή.

Στους όρους της σύγχρονης επιχείρησης, ο Veblen κατηγοριοποιεί το κεφάλαιο είτε ως υλικό (tangible), είτε ως άυλο (intangible). Τα απτά περιουσιακά στοιχεία είναι τα κεφαλαιουχικά αγαθά και οποιοσδήποτε εξοπλισμός μπορεί να αποφέρει εισόδημα. Τα άυλα περιουσιακά στοιχεία επίσης αποφέρουν εισόδημα, αλλά η φύση τους είναι τέτοια που περιλαμβάνει ένα μεγάλο εύρος από συνθήκες αγοράς, επιχειρηματικές συμφωνίες, καθώς και τα αποτελέσματα από άσκηση επιρροής και δύναμης. Με τη συνεχή αύξηση της σημαντικότητας της σύγχρονης επιχείρησης, ολοένα και μεγαλύτερο μέρος του κεφαλαίου εμπίπτει στην άυλη κατηγορία (Veblen, 1908b, σσ. 104-105).

Οι παραπάνω θεμελιώσεις έπονται της ανάλυσης που λαμβάνει χώρα στο TBE και που προσπαθεί να ερμηνεύσει ιστορικά την εξέλιξη της έννοιας του κεφαλαίου. Ο Veblen αντλεί τις έννοιες "Naturalwirtschaft" και "Geldwirtschaft" από τη γερμανική βιβλιογραφία, για να περιγράψει τη φυσική και την εγχρήματη οικονομία αντίστοιχα. Ο ίδιος προβαίνει σε έναν επιπλέον διαχωρισμό για την εγχρήματη οικονομία (money economy), προσδίδοντάς της μία επιπλέον φάση, αυτή της οικονομίας της πίστης (credit economy). Η κάθε οικονομία εξαρτάται από το καθεστώς ανταλλαγής που κυριαρχεί σε αυτή. Έτσι, η ανταλλαγή σε είδος της πρώιμης, φυσικής οικονομίας αντικαθίσταται από την αγορά αγαθών για την εγχρήματη, και η κυρίαρχη μορφή αγοράς στην εποχή της πίστης είναι η αγορά κεφαλαίου (TBE, κεφ. 6):

32 Η αντίστοιχη ανάλυση για τα κεφαλαιουχικά αγαθά στο TBE, είναι αναφορική στο έργο του Böhm-Bawerk κυρίως, αλλά και του Clark (TBE, κεφ. 6).

33 Συμπερασματικά, προκύπτει ότι το κεφάλαιο είναι μία χρηματοοικονομική οντότητα (Cochrane, 2011, σ. 111).

Η οικονομία της πίστης - το καθεστώς της οικονομικής ζωής του παρόντος και του άμεσου παρελθόντος - έχει πραγματοποιήσει πρόοδο σε σχέση με την οικονομία του χρήματος. Φυσικά και η αγορά αγαθών, σε απόλυτους αριθμούς, εξακολουθεί να είναι ένας ισχυρός οικονομικός παράγοντας, όπως πάντα, αλλά δεν είναι πλέον ο κυρίαρχος παράγοντας εμπορικής και βιομηχανικής κίνησης, όπως ήταν κάποτε. Από την άποψη αυτή, η αγορά κεφαλαίου έχει λάβει την πρώτη θέση. Η κεφαλαιαγορά είναι η σύγχρονη οικονομική λειτουργία, που καθιστά και προσδιορίζει την πιστωτική οικονομία ως αυτό που είναι. Σε αυτή τη νέα οικονομία της πίστης, η υψηλότερη μορφή αγοράς - η κεφαλαιαγορά - αποτελεί μια διέξοδο για τις συσσωρευμένες χρηματικές αξίες και μια πηγή προσφοράς κεφαλαίου.

Σαν επιχειρηματική πρόταση, ως κεφάλαιο νοείται ένα απόθεμα χρηματικών αξιών. Είναι αυτονόητο ότι ο υπολογισμός της αξίας του κεφαλαίου στο σύγχρονο οικονομικό και επιχειρηματικό περιβάλλον, δε μπορεί παρά να διαφέρει ριζικά από το κεφάλαιο της προηγούμενης ιστορικής κατάστασης, το οποίο συνήθιζε να ορίζεται ως:

...το κεφαλαιοποιημένο, ή συνολικό κόστος του βιομηχανικού εξοπλισμού. Άποψη η οποία είχε βάση για την οικονομική θεωρία όπως αυτή ίσχυε πριν από εκατό χρόνια, αλλά επειδή η εταιρική χρηματοοικονομική³⁴ ορίζει πλέον τη διαχείριση των επιχειρήσεων, η άποψη αυτή δεν είναι πλέον χρήσιμη για το θεωρητικό χειρισμό των οικονομικών στοιχείων.

Ο Veblen καταλήγει στο ότι η ενεργή κεφαλαιοποίηση (effective capitalization) μίας σύγχρονης επιχείρησης - σε αντίθεση με τη *de jure* κεφαλαιοποίηση - δεν παραμένει μόνιμα σταθερή εξαιτίας μία εκδοτικής πράξης κεφαλαιοποίησης, ή οποιασδήποτε άλλης αγοραπωλησίας τίτλων, η οποία έλαβε χώρα στο παρελθόν. Είναι σταθερή μόνο προσωρινά, και η αποτίμηση των περιουσιακών στοιχείων της επιχείρησης - είτε είναι υλικά, είτε άυλα - λαμβάνει χώρα σε συνεχή βάση, πάντα αναφορικά με την ικανότητα αυτών των περιουσιακών στοιχείων να αποφέρουν εισοδήματα³⁵.

Ενας συγκεντρωτικός ορισμός του κεφαλαίου, σε συνάρτηση με τις απόψεις του Veblen, μπορεί να γραφεί και ως (Cochrane, 2011, σ. 92):

Το κεφάλαιο συνιστά ποσοτικοποιημένα και εμπορεύσιμα ιδιοκτησιακά δικαιώματα πάνω σε ομάδες από υλικά και άυλα περιουσιακά στοιχεία, τα οποία αναμένεται να δημιουργήσουν εισοδηματικές ροές³⁶.

34 Εδώ, ορίζει σαφώς το πως θα μπορούσε να υπολογιστεί το κεφάλαιο για *de jure* απαιτήσεις σε εξοπλισμό και περιουσιακά στοιχεία, οι αποτιμήσεις των οποίων δε μεταβάλλονται δυναμικά. Η διαφοροποίηση προκύπτει από την εμφάνιση νέων, πολύπλοκων εταιρικών σχημάτων και την ένταση των συγχωνεύσεων και των εξαγορών - η αγορά μετατίθεται αφαιρετικά σε ένα υψηλότερο στάδιο και ο μεγαλύτερος βαθμός εμπορευσιμότητας του κεφαλαίου μεταβάλλει δυναμικά την αποτίμηση της αξίας του.

35 Η μαθηματική έκφραση του κεφαλαίου είναι μία συνάρτηση της δυνατότητας για κέρδος (TBE, κεφ. 6).

36 Ο Veblen αναφέρεται στα αναμενόμενα μελλοντικά κέρδη ως *putative earnings* και τα αναγάγει στο σημαντικότερο σημείο αναφοράς για έναν επιχειρηματία/κερδοσκόπο.

Σε αυτό το σημείο θα απομακρυνθούμε από το TBE και θα αναφερθούμε στις σημαντικότερες επεκτάσεις του. Αρχικά, προκύπτει το ζήτημα του κατά πόσο οι θεωρητικές βάσεις που έθεσε ο Veblen με το TBE είναι ικανές να θεμελιώσουν μία θεωρία της αξίας. Ενα από τα σημαντικότερα ζητήματα των οικονομικών - ορθόδοξων και ετερόδοξων - είναι ο μετασχηματισμός των υποκειμενικών αξιών σε τιμές μέσω των μηχανισμών ανταλλαγής - κυρίως την αγορά. Μία ιστορική ανάλυση με βάση τις διάφορες σχολές οικονομικής σκέψης³⁷, εμφανίζει φαινομενικά τις προσπάθειες του Veblen ως ελλιπείς, τουλάχιστον στο αφαιρετικό επίπεδο. Οι αναλύσεις του ήταν πάντα διεπιστημονικές - όχι με την ασθενή έννοια, αλλά ρητά (Sowell, 1967, σ. 193) - και αυτό καθιστά το έργο του αρκετά ιδιόμορφο. Το κυρίως ανθρωπολογικό πρίσμα που υιοθετεί κατά την οικοδόμηση της οικονομικής του θεωρίας, προσφέρει ορισμένα αυστηρά ορισμένα και σε άμεση σχέση με την πραγματικότητα περιβάλλοντα εργασίας (όπως η στενή παρακολούθηση του εταιρικού κόσμου κατά τη συγγραφή του TBE), αλλά ταυτόχρονα αμελεί ή απαξιεί να ασχοληθεί με άλλες πτυχές της οικονομίας. Το αποτέλεσμα είναι ένα κατακερματισμένο θεωρητικό οικοδόμημα - ιδιαίτερα όσον αφορά την ανάπτυξη μίας συμπαγούς και θεμελιώδους θεωρίας για την αγορά (Waller, 2007, σσ. 120, 123-124).

37 William T. Waller, *Veblen's missing theory of markets and exchange, or can you have an economic theory without a theory of market exchange?* (2007)

ΜΕΡΟΣ II: Διαφορική Συσσώρευση

Η έννοια της διαφορικής συσσώρευσης (differential accumulation) αποτελεί μέρος μίας σχετικά νέας προσέγγισης για τη μελέτη του καπιταλισμού, και βασίζεται στο έργο των καθηγητών Jonathan Nitzan³⁸ και Shimshon Bichler³⁹. Στα πλαίσια της Πολιτικής Οικονομίας, τονίζει την υπεροχή της εξουσίας, της δύναμης, και του ελέγχου, και όχι της παραγωγής ή της κατανάλωσης.

Η ανάλυση θέλει τη δύναμη να ορίζεται από σχετικά και όχι απόλυτα μέτρα, και από μεμονωμένες και όχι συγκεντρωτικές μεθόδους. Εστιάζει όχι στην αναζήτηση για μεγιστοποίηση του κέρδους από το κεφάλαιο γενικότερα, αλλά στην επιταγή για διαφορική συσσώρευση από το κυρίαρχο κεφάλαιο (dominant capital) ειδικότερα.

Πιο συγκεκριμένα, μπορούμε να πούμε ότι η έννοια της διαφορικής συσσώρευσης περιλαμβάνει την ώθηση του κυρίαρχου κεφαλαίου να νικήσει το μέσο όρο (beat the average) και να υπερβεί το κανονικό ποσοστό απόδοσης (normal rate of return).

Ξεκινώντας από το 1998, οι NB διατύπωσαν τη δικιά τους ετερόδοξη θεωρία για τον καπιταλισμό, μέσω της σύλληψης του κεφαλαίου ως δύναμη και την οικοδόμηση μίας θεωρίας της αξίας βασισμένη στην ισχύ. Απορρίπτοντας τόσο τη Νεοκλασική όσο και τη Μαρξιστική θεώρηση για τη μελέτη του προβληματικού όρου της αγοράς (NB, 1998, σ. 169), βασίζονται σε πλούσια εμπειρικά και ιστορικά δεδομένα για να προχωρήσουν σε μία συγκριτική ανάλυση των δυναμικών που γεννιούνται και εξελίσσονται μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα.

Οι θεωρήσεις των NB αποκτούν υπόβαθρο μέσω της ιστορικής ερμηνείας που προσφέρουν για το αντικείμενο της Πολιτικής Οικονομίας και τον ίδιο τον καπιταλισμό. Ο μετασχηματισμός της κοινωνικής κατάστασης είναι ζωτικής σημασίας για την ανάλυση. Επιπροσθέτως, δίνεται βάση στο πλαίσιο δύναμης και ελέγχου που χαρακτηρίζει την εκάστοτε κοινωνική κατάσταση. Επιπλέον, η έννοια της δύναμης έχει εφαρμογή μόνο στο αδιαχώριστο πλαίσιο μεταξύ της οικονομικής και πολιτικής σφαίρας, και είναι συνυφασμένη με το κεφάλαιο ως μία αυστηρά χρηματοοικονομική οντότητα.

Ιστορική Διάσταση

Οι NB εντοπίζουν μία σημαντική ιστορική μετάβαση στο σύγχρονο κόσμο, ο οποίος αποτέλεσε και τη μήτρα του καπιταλισμού όχι απλά ως ένα οικονομικό σύστημα παραγωγής, αλλά ως μία κοινωνική κατάσταση η οποία αναδιοργάνωσε την κοινωνική λειτουργία του ελέγχου. Η πρότερη κατάσταση εκφράζεται από τη φεουδαρχία και την κατακερματισμένη κοινωνική διαδικασία σχετικά με την τεχνογνωσία, την αγροτική παραγωγή, και τη σχετική αυτάρκεια κατά την αναπαραγωγή της τριγωνικής κοινωνίας και τους συσχετισμούς δύναμης και ελέγχου ανάμεσα στους κληρικούς, τους ευγενείς, και τους χωρικούς. Οι έμποροι και οι τραπεζίτες δεν είχαν καμία θέση σε αυτό το κοινωνικό πλάνο.

38 Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας στο Πανεπιστήμιο του York στο Toronto του Καναδά.

39 Καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας σε διάφορα κολλέγια και πανεπιστήμια στο Ισραήλ.

Η παρακμή της φεουδαρχικής τάξης κατά το πρώτο μισό της δεύτερης χιλιετίας μ.Χ. συνοδεύτηκε και επιταχύνθηκε από την αναγέννηση του εμπορίου και την άνθηση πόλεων όπως η Βενετία, η Γένοβα, η Φλωρεντία, και η Μπρυζ. Η νέα κοινωνική τάξη είχε επέλθει και μαζί της ο αστικός πολιτισμός, η νέα αναδυόμενη τάξη (*bourgeoisie*), καθώς και η δίχως προηγούμενο πολιτική και επιστημονική επανάσταση. Όλες αυτές οι εξελίξεις έφεραν στο προσκήνιο το φιλελευθερισμό ως το ιδεολογικό και πολιτισμικό υπόβαθρο της νέας κοινωνικής κατάστασης.

Μπορούμε να πούμε ότι ο επαναστατικός χαρακτήρας του πρώιμου καπιταλισμού δεν είχε τίποτα να ζηλέψει από τον "άθεο μοντερνισμό". Αντίθετα, αποτελούσε το κυριότερο όχημά του. Οι NB παραθέτουν τα χαρακτηριστικά λόγια του Βολταίρου⁴⁰:

Πηγαίνετε στο Χρηματιστήριο του Λονδίνου, ένα μέρος πιο αξιοπρεπές από αρκετές βασιλικές αυλές. Εκεί θα βρείτε εκπροσώπους από όλα τα έθνη να διαβουλεύονται ήσυχα για την προώθηση της ανθρώπινης ευημερίας. Εκεί ο Εβραίος, ο Μωαμεθανός, και ο Χριστιανός συναναστρέφονται ωσάν να άνηκαν στην ίδια θρησκεία. Κανείς δε θεωρείται άπιστος εκτός και αν είναι πτωχευμένος.

Αυτή η, τυπικά Ευρωπαϊκή, διαδικασία κοινωνικής μετάβασης και αλλαγής συμβόλιζε την αντίσταση και άρνηση στο παλαιό καθεστώς (*ancien régime*). Σε αντίθεση με την τάξη πραγμάτων της φεουδαρχίας, η οποία φάνταζε συλλογικά στάσιμη, λιτή, αδαής, και βίαιη, το όχημα της αγοράς αποτελούσε την επαγγελία του ατομικισμού, της ανάπτυξης, της προόδου, της ευημερίας, του διαφωτισμού, και της ειρήνης.

Οι NB προχωρούν ακόμα παραπέρα υποστηρίζοντας ότι αυτή η πρώιμη σύγκρουση μεταξύ του φεουδαρχικού status quo και των φιλοδοξιών του καπιταλισμού, αργότερα σχηματοποιήθηκε ως ο υπέρτατος δυϊσμός της σύγχρονης φιλελεύθερης πραγματικότητας. Την αντίθεση ανάμεσα στο κράτος και την αγορά, δηλαδή την πολιτική και την οικονομία.

Η θεμελίωση της δύναμης

Μία θεωρία που βλέπει το κεφάλαιο ως δύναμη και μόνο δύναμη πρέπει να αποσαφηνίσει τι είναι η ίδια η δύναμη. Οι NB θεωρούν ότι τίποτα δεν είναι πιο σημαντικό από τον έλεγχο και τη δυνητική δυνατότητα του αποκλεισμού των άλλων από τον έλεγχο των μελλοντικών εκβάσεων κατά την εξέλιξη της κοινωνικής διαδικασίας.

Η δύναμη, κατά τους NB, μπορεί να εκληφθεί μόνο σχετικά, και ποτέ απόλυτα σαν κάτι απτό και άμεσα παρατηρήσιμο ή μετρήσιμο. Είναι μία σχέση μεταξύ πραγμάτων και όχι μία αυτοτελής οντότητα. Συνεπώς, η παρατήρησή της γίνεται μέσω των επιδράσεών της. Παρόμοια με τη βαρύτητα που παρατηρείται από τη σχέση μεταξύ μάζας και επιτάχυνσης,

το κεφάλαιο ως δύναμη παρατηρείται από το μέγεθος και την ένταση της αναδιοργάνωσης της κοινωνίας⁴¹.

Για τον περαιτέρω αποσαφηνισμό της έννοιας της δύναμης απαιτείται η άμεση αντιπαραβολή της με το ιστορικό πλαίσιο που τέθηκε προηγουμένως. Η κοινωνική δύναμη συνήθως νομιμοποιείται από τις ετερόνομες προσταγές μίας θεότητας ή της ίδιας της φύσης. Αυτές οι εκφάνσεις της, που προέρχονται από το εξωτερικό της κοινωνίας, και φαντάζουν αναπόφευκτες και απόλυτες καθώς τα απτά σύμβολα μέσω των οποίων εκφέρονται είναι ο ναός, το παλάτι, ο στρατός, οι δούλοι και ο υλικός πλούτος. Αντίθετα, η κοινωνική δύναμη είναι αυτόνομη, δεν είναι ετερόνομη. Προέρχεται μέσα από την κοινωνία και όχι από έξω. Αυτός είναι και ο λόγος που πίσω από τα απόλυτα σύμβολα της δύναμης υπάρχει πάντα μια βαθύτερη, σχετική πραγματικότητα (NB, 2009, σ. 17).

Η διαχωριστική γραμμή μεταξύ της εξωγενούς και της ενδογενούς πηγής της δύναμης εντοπίζεται ιστορικά, ακριβώς πάνω στην ίδια την τομή μεταξύ του σύγχρονου με το παλαιό. Το σημείο καμπής ήρθε στο τέλος του 19^{ου} αιώνα. Η Κλασική Πολιτική Οικονομία, όντας προϊόν της εποχής της, διέφερε από όλους τους προηγούμενους κοινωνικούς μύθους και ήρθε να αντικαταστήσει τη θρησκευτική με την κοσμική εξουσιαστική δομή. Παρόλα αυτά, η άρση της ετερονομίας δεν είχε ακόμα λάβει χώρα. Οι NB θεωρούν ότι οι νέες εκφάνσεις της δύναμης συνέχιζαν να είναι εξωτερικές προς την κοινωνία στα μάτια των θεωρητικών της Πολιτικής Οικονομίας. Οι ορίζουσες οικονομικές δυνάμεις ήταν πανομοιότυπες με τους φυσικούς νόμους και διακατέχονταν από την επικρατούσα αντίληψη περί φυσικής τάξης. Οι προσταγές του προσδιορίστηκαν για τους ανθρώπους και όχι από τους ανθρώπους (NB, 2009, σ. 42).

Επιπροσθέτως, η ετερονομία της πολιτικής οικονομίας του 19^{ου} αιώνα συμβαδίζει απόλυτα με αυτή της φυσικής τάξης και οποιαδήποτε έκφρασή της μέσα στο πλαίσιο της ανθρώπινης ιστορίας. Με άλλα λόγια, η τριπλή σύγχρονη επανάσταση - επιστημονική, βιομηχανική, Γαλλική - μπορεί να σηματοδότησε τη μετάβαση από τη θρησκευτική στην κοσμική κατάσταση της κοινωνίας ως φορέας δύναμης και ελέγχου, αλλά δεν οριστικοποίησε κάποια σημαντική ποιοτική διαφορά μεταξύ τους (NB, 2009, σ. 36).

Η παραπάνω, εξωγενής, αντίληψη της δύναμης άρχισε να καταρρίπτεται κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα. Ολο και περισσότερες διαδικασίες άρχισαν να αποκλίνουν από τους αυτοματισμούς που προτεινόταν από τους φυσικούς νόμους της οικονομίας. Η δύναμη άρχισε να υποκειμενοποιείται από την κοινωνία και να προσδιορίζεται για τον άνθρωπο, από τον άνθρωπο. Εχοντας αμφισβητηθεί και αναιρεθεί, η ετερονομία της ισχύος σταδιακά επανεμφανίστηκε ως αυτόνομη δύναμη (*autonomous power*)⁴².

41 Εδώ, όπως και στο κύριο βιβλίο των NB, η λέξη κλειδί είναι το *creorder*.

42 Σε αυτό το σημείο, η σύνδεση της δύναμης με την κρατική εξουσία μέσω της έννοιας της αυτόνομης δύναμης δεν είναι τυχαία. Στη βιβλιογραφία των NB ο αγγλικός όρος *power* μπορεί να ταυτιστεί με τη δύναμη, την ισχύ, τον έλεγχο, αλλά και την εξουσία. Η αναπόφευκτη σύνδεση με το κράτος αποτελεί και σημαντικό σημείο κριτικής στους NB (Williams).

Χωρίς να επεκταθούμε περαιτέρω στις ιστορικές εκφάνσεις της δύναμης, μπορούμε να πούμε ότι το παραπάνω σκεπτικό καταλήγει στο ότι η δύναμη συνιστά εμπιστοσύνη στην υπακοή των άλλων (confidence in obedience). Εκφράζει τη βεβαιότητα των εξουσιαστών στην υποταγή των εξουσιαζόμενων. Όταν η εμπιστοσύνη είναι υψηλή, η άρχουσα τάξη διαμορφώνει ενεργά την κοινωνία της. Η τροχιά της οποίας θεωρείται κάτι σύνηθες και φυσικό, ενώ οι όποιοι ξεσηκωμοί, εξεγέρσεις, ή επαναστάσεις δεν είναι παρά απλές διαταραχές. Αντίθετα, όταν η εμπιστοσύνη είναι χαμηλή, η άρχουσα τάξη έχει την τάση να αντιδρά και όχι να ενεργεί. Η κοινωνική ανάπτυξη και εξέλιξη χάνει τη συνοχή της, ενώ οι ξεσηκωμοί, οι εξεγέρσεις, και οι επαναστάσεις θεωρούνται εκδηλώσεις συστημικού χάους (NB, 2009, σ. 17).

Προγενέστεροι Θεωρητικοί: Veblen και Mumford

Το έργο των Nitzan και Bichler αντλεί από την αμφισβήτηση της Νευτώνιας/μηχανιστικής αντίληψης για την οικονομία και την κοινωνία. Κατά τους NB, η καπιταλιστική συσσώρευση δεν αποτελεί αποτέλεσμα της παραγωγής, αλλά απότοκο της ασυμβατότητας μεταξύ παραγωγικότητας και ελέγχου⁴³. Προκειμένου να εξηγήσουν τι ακριβώς συνιστά η αναδιοργάνωση των εξουσιαστικών δομών της κοινωνίας (creorder) υιοθετούν την ανάλυση του Thorstein Veblen, όπως την είδαμε παραπάνω. Για την παρατήρηση της σχετικής επίδρασης της δομής δύναμης πρέπει να απευθυνθούμε στην ποιοτική και εννοιολογική διάκριση μεταξύ δύο σφαιρών: το δημιουργικό/παραγωγικό δυναμικό της κοινωνίας ή βιομηχανία (industry) κατά το Veblen, και τον τομέα της εξουσίας, η οποία στην καπιταλιστική εποχή λαμβάνει τη μορφή της εμπορικής επιχείρησης (business enterprise). Η βιομηχανία συλλαμβάνεται ως η συλλογική γνώση και προσπάθεια της ανθρωπότητας, μια σφαίρα που είναι εγγενώς συνεταιριστική, ολοκληρωμένη, και συγχρονισμένη. Αντίθετα, η επιχείρηση δεν είναι συλλογική, αλλά ιδιωτική. Οι στόχοι της επιτυγχάνονται μέσω της απειλής και της άσκησης συστηματικής πρόληψης και περιορισμού. Η λεγόμενη στρατηγική δολιοφθορά (strategic sabotage) κατά το Veblen. Η δολιοφθορά μπορεί να επηρεάσει τόσο την κατεύθυνση όσο και το ρυθμό της βιομηχανίας. Μέσω αυτής της διαδικασίας, η εγγενής συμφωνική φύση της βιομηχανίας μετατρέπεται σε περιοδική ασυμφωνία (NB, 2009, σσ. 219-239).

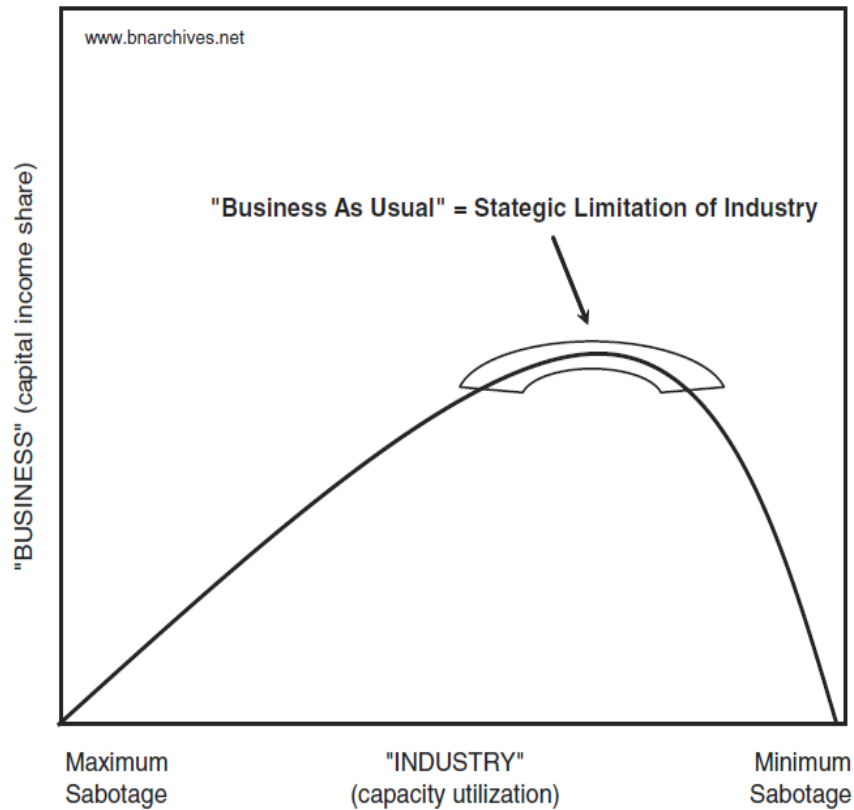
Για την περιγραφή των επιμέρους διαδικασιών κατά την επίδραση των σχέσεων εξουσίας πάνω στην κοινωνική διαδικασία μέσω της τεχνικής, χρησιμοποιείται το έργο και η ορολογία του φιλοσόφου Lewis Mumford (1895-1990). Οι όροι αυτοί περιλαμβάνουν τη Μεγαμηχανή (Megamachine)⁴⁴ και την προγραμματισμένη αχρήστευση (planned obsolescence) ως οχήματα της στρατηγικής δολιοφθοράς.

43 Εδώ, οι όροι έλεγχος, δύναμη, και εξουσία χρησιμοποιούνται ως ταυτόσημες έννοιες.

44 *The Myth of the Machine Vol II: The Pentagon of Power*

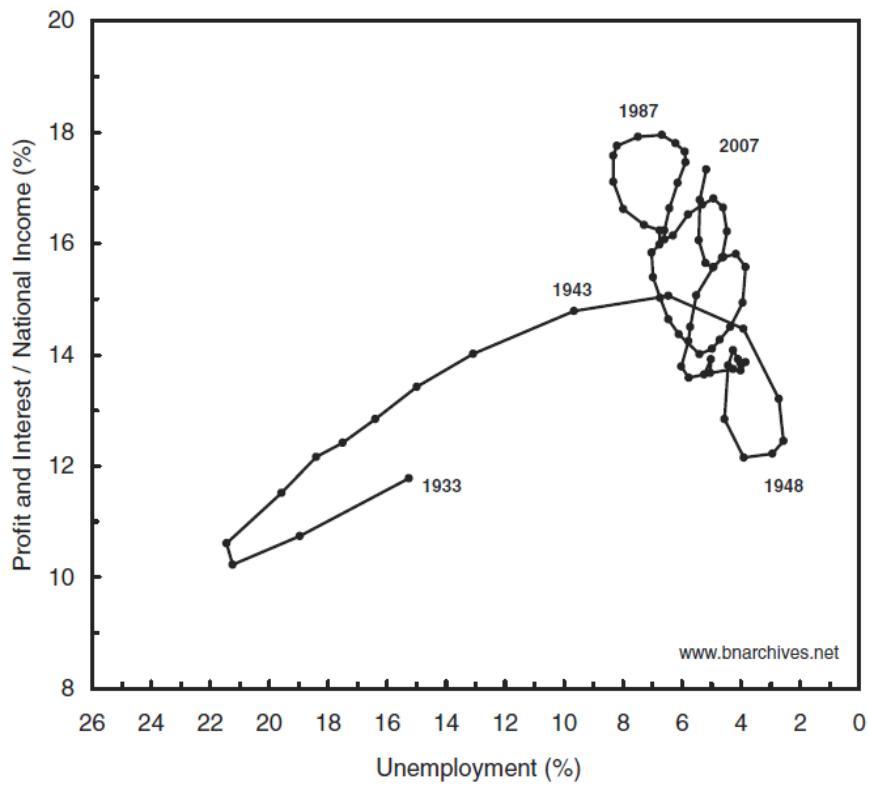

Στα γραφήματα που ακολουθούν σχηματοποιείται το παραπάνω επιχείρημα για στρατηγικό περιορισμό των παραγωγικών δυνατοτήτων της βιομηχανίας από την επιχείρηση (NB, 2009, σσ. 237-238):

Το σχήμα αυτό αποτελεί ένα νοητικό κατασκεύασμα και σε καμία περίπτωση δεν έχει α priori αναλυτική ή εμπειρική ισχύ (ανάλογο με παρόμοιες σχηματικές αναπαραστάσεις όπως η καμπύλη Laffer). Η βασική ιδέα είναι ότι η μεγιστοποίηση του επιχειρηματικού μεριδίου πραγματοποιείται σε κάποιο ενδιάμεσο στάδιο αξιοποίησης των παραγωγικών δυνατοτήτων της οικονομίας.

Η απόπειρα των NB για περαιτέρω εμπειρική εξειδίκευση του παραπάνω σχήματος επιφέρει το παρακάτω σχήμα:

Τα στατιστικά στοιχεία (οι χρονολογικές σειρές έχουν εξομαλυνθεί με κινητούς μέσους 5 ετών) υποδεικνύουν ότι για εύλογα ποσοστά ανεργίας (μεταξύ 5%-8% περίπου) το εισοδηματικό μερίδιο από τα κέρδη και τις αποδόσεις του κεφαλαίου μεγιστοποιείται. Με αυτά τα ευρήματα οι NB προχωρούν στον ισχυρισμό ότι το φυσικό ποσοστό ανεργίας δεν είναι παρά μία έκφανση της σχετικής επίδρασης του κεφαλαίου ως λειτουργία δύναμης και δυνατότητας επέμβασης πάνω στην κοινωνική διαδικασία.

Θεωρία της αξίας κατά τους Nitzan και Bichler

Η θεώρηση των NB, που όπως είδαμε προηγουμένως απέχει εξίσου τόσο από αυτές των Νεοκλασικών Οικονομολόγων όσο και του Marx, και έχει παρουσιαστεί περίτεχνα από τον D. T. Cochrane⁴⁵. Η ανάλυση περιλαμβάνει τα θεωρητικά ψήγματα του Veblen (αναμενόμενα κέρδη, διαχωρισμός υλικών και άυλων περιουσιακών στοιχείων, διαχωρισμός ενεργής από την de jure κεφαλαιοποίηση) και τους NB χρησιμοποιώντας τις θέσεις του κριτικού μαρξιστή φιλόσοφου, Κορνήλιου Καστοριάδη⁴⁶. Ο Cochrane αρχικά τονίζει την απατηλή φύση του ορισμού του κεφαλαίου και την υπεραπλούστευση που επιχειρεί η Νεοκλασική θεωρία⁴⁷, και επιχειρηματολογεί υπέρ της κοινής κατηγοριοποίησης των διαμετρικά ασυμβίβαστων θεωρήσεων της Νεοκλασικής και της Μαρξιστικής, στη βάση της θεμελίωσης των θεωριών τους για το κεφάλαιο και την αξία. Ο ορισμός του κεφαλαίου και στις δύο θεωρίες αποτελεί μία bottom-up κατασκευή στην οποία οι ονομαστικές αξίες αποτελούν την απλή προβολή από μία υποκείμενη σφαίρα του πραγματικού, βασιζόμενες στην ωφέλεια και στην εργασία αντίστοιχα. Με άλλα λόγια, χρησιμοποιούν ένα αφαιρετικό επίπεδο παρατήρησης για να μεταφέρουν τα συμπεράσματα στον πραγματικό κόσμο. Επιπλέον, τις ονομάζει θεωρίες διπλής ποσότητας (dual quantity) λόγω της κοινής τους υπόθεσης για την ύπαρξη μη παρατηρήσιμων αλλά ποσοτικοποιήσιμων οντοτήτων. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, αυτές οι δομικές οντότητες για τον καθορισμό της αξίας, είναι τα χρήσιμα και η αφηρημένη εργασία. Έτσι, τα ονομαστικά και παρατηρήσιμα οικονομικά μεγέθη καταλήγουν να μην έχουν δικιά τους οντολογική υπόσταση. Οι NB απορρίπτουν αυτή την προϋπόθεση για να υποστηρίξουν ότι το κεφάλαιο είναι μία top-down εκτίμηση από τους συμμετέχοντες σε μία αγορά, το οποίο ποσοτικοποιεί τη δύναμη των καπιταλιστών σε σχέση με την υπόλοιπη κοινωνία. Για τον υπολογισμό της αξίας απορρίπτεται εκτός από την ηδονιστική μεγιστοποίηση κατά την κατανάλωση, και η εργασιακή θεωρία της αξίας κατά την παραγωγή (LToV).

Ο συνδεδετικός κρίκος μεταξύ αξίας και κεφαλαίου για το έργο τους είναι, εκτός από το Thorstein Veblen, και ο Κορνήλιος Καστοριάδης. Και οι δύο απορρίπτουν την τελεολογία του Marx, ο Veblen μέσω της διχοτόμησης και της υστέρησης που αναγκάζει σε συνεχείς θεσμικούς μετασχηματισμούς, και ο Καστοριάδης μέσω του νόμου - τη συνεχή δημιουργία και μεταβολή των κοινωνικών θεσμών (Cochrane, 2011, σ. 93). Ο Καστοριάδης, σε αντίθεση με το Marx, ορίζει την αξία ως μη σταθερή ιστορικά αλλά συγκεκριμένη κοινωνικά, χωρίς όμως να παραθέτει μία θεωρία για το μετασχηματισμό της αξίας σε κεφάλαιο. Οι NB συνεχίζουν από αυτό το σημείο μέσω του Veblen (1908a; 1908b). Το πρόβλημα που παραμένει είναι ο εντοπισμός του νόμου της καπιταλιστικής κοινωνίας, δηλαδή ο

45 Ο Cochrane υπήρξε διδακτορικός φοιτητής του Jonathan Nitzan στο Πανεπιστήμιο του York.

46 D. T. Cochrane, *Castoriadis, Veblen, and the "Power Theory of Capital"* (2011)

47 Ενδεικτικό παράδειγμα είναι η σημαντική ακαδημαϊκή διαμάχη κατά τη δεκαετία του 1960, γνωστή και ως *Cambridge Capital Controversy*, για τη φύση, τον ορισμό, το ρόλο, και τον τυποποιημένο υπολογισμό του κεφαλαίου.

καθορισμός της πρωταρχικής αξίας (proto-value). Κατά τον Αριστοτέλη, αυτή η αξία καθορίζεται από την αρετή. Ο Cochrane υποστηρίζει ότι ο Αριστοτέλης, στην πραγματικότητα, θεμελιώνει την αξία μέσω μιας a posteriori επεξήγησης για τη διανομή, η οποία βασίζεται στον έλεγχο, δηλαδή το δικαίωμα του αποκλεισμού των υπολοίπων από την πρόσβαση σε κάτι. Έτσι, ο έλεγχος είναι η πραγματική πρωτόλεια αξία. Ο Cochrane καταλήγει ότι το σημαντικότερο στοιχείο του καπιταλισμού ως ιστορικό και κοινωνικό σύστημα, είναι ότι δε χρησιμοποιεί την αξία ως βάση αποτίμησης, αλλά έχει στρέψει την αποτίμηση πάνω στην ίδια την πρωτόλεια αξία, ποσοτικοποιώντας τον έλεγχο, με τη μορφή της ιδιοκτησίας, και καθιστώντας τον εμπορεύσιμο (Cochrane, 2011, σ. 106).

Οι NB υποστηρίζουν ότι το κεφάλαιο είναι η αποτίμηση της δύναμης, και κατ' επέκταση του ελέγχου. Ο ίδιος ο Veblen θεμελίωσε ότι το κεφάλαιο αντιπροσωπεύει μία ποσοτικοποίηση της ιδιοκτησίας, αλλά και της δυνατότητας αποκλεισμού, ελέγχου σχεδιασμού, και ανάπτυξης μη εξισωτικών θεσμών.

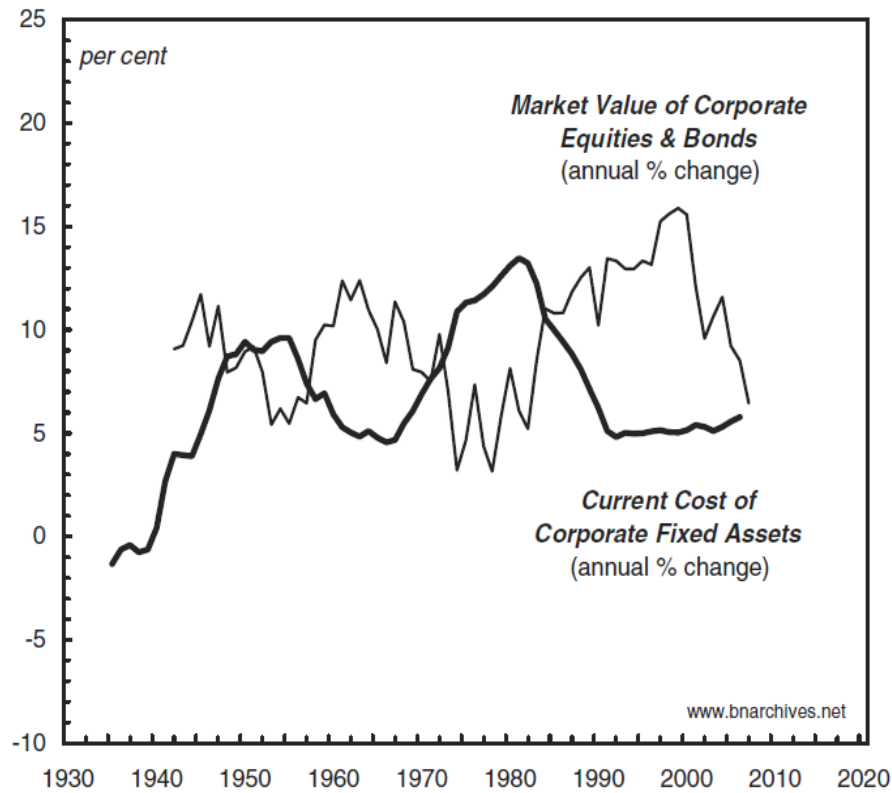
Με βάση τα παραπάνω, μπορούμε να καταλήξουμε στις παρακάτω διαπιστώσεις για το κεφάλαιο:

- Το κεφάλαιο είναι τόσο μία παραγωγική δυνατότητα όσο και μία αξία αγοράς, κάτι πραγματικό του οποίου η ουσιώδης ποσότητα αντικατοπτρίζεται στην ονομαστική τιμή του και μόνο.
- Το κεφάλαιο δεν συνιστά μία διπλή οντότητα. Σε αντίθεση με τη συμβατική άποψη, έχει μόνο μία ποσότητα - την ονομαστική/χρηματική αξία του στις αγορές μετοχών και ομολόγων.
- Δεν υπάρχει καμία υποκείμενη πραγματική ποσότητα που πρέπει να εξεταστεί, πόσο μάλλον να μετρηθεί.
- Το κεφάλαιο είναι μία αποκλειστικά χρηματοοικονομική οντότητα

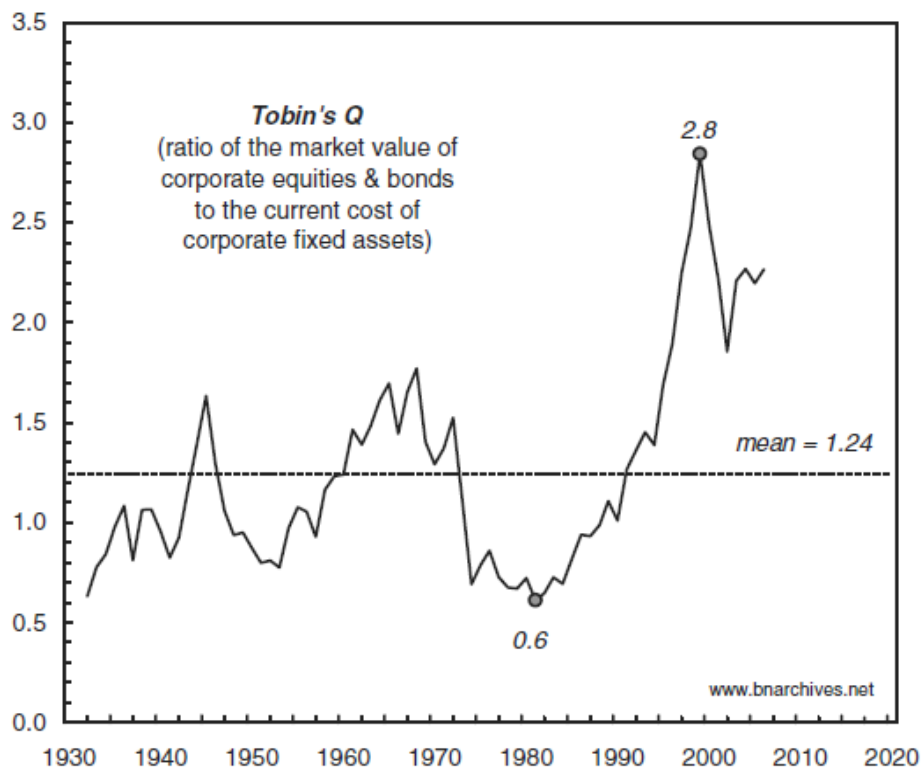
Όπως είδαμε, το κεφάλαιο δεν είναι ούτε μια ηδονική οντότητα, ούτε ένα κοινωνικό αμάλγαμα της αφηρημένης εργασίας, αλλά η κεφαλαιοποίηση των αναμενόμενων μελλοντικών κερδών. Η διαδικασία της κεφαλαιοποίησης πρωτοεμφανίστηκε στην Ιταλία κατά τη διάρκεια του 14^{ου} αιώνα, και έκτοτε έχει επεκταθεί και αναχθεί στην κυριότερη σύμβαση του καπιταλιστικού νομού. Περιλαμβάνει όλο και περισσότερες πτυχές της ανθρώπινης ζωής, από τις κοινωνικές σχέσεις, έως τις ευρύτερες αλληλεπιδράσεις της κοινωνίας με το περιβάλλον. Η διαδικασία της κεφαλαιοποίησης διαφέρει από την υλική συσσώρευση των κεφαλαιουχικών/επενδυτικών αγαθών (capital goods), όχι μόνο εννοιολογικά, αλλά και εμπειρικά.

Στα παρακάτω γραφήματα βλέπουμε ότι, ιστορικά, οι τροχιές ανάπτυξης της χρηματικής κεφαλαιοποίησης και του αποθέματος κεφαλαίου κυμαίνονται σε αντίθετες κατευθύνσεις. Τόσο η ορθόδοξη όσο και η Μαρξιστική θεώρηση επεξηγούν αυτή την αναντιστοιχία είτε ως ένα σφάλμα μέτρησης, ή απλά ως μία στρέβλωση του πραγματικού από το φανταστικό κεφάλαιο. Η θέση των NB είναι ότι δεν τίθεται θέμα σφάλματος μέτρησης ή στρέβλωσης

στην παρατήρηση, γιατί πολύ απλά οι δύο έννοιες είναι δομικά διαφορετικές και δε θα έπρεπε να υπάρχει η προσδοκία της 1-1 αντιστοίχισής τους κατά τη μακροχρόνια περίοδο.

πηγή: Nitzan - Bichler (2009, σ. 181)

πηγή: Nitzan - Bichler (2009, σ. 174)

Το Q του Tobin (ο λόγος μεταξύ κεφαλαιοποίησης και κόστους κεφαλαίου) θα έπρεπε να τείνει στο 1 και να μην διαφοροποιείται έντονα. Βλέπουμε ότι αυτό δεν ισχύει. Έτσι, οι ΝΒ χρησιμοποιούν ένα ακόμα επιχείρημα κατά της θέσης αναντιστοιχίας (mismatch thesis) που θέλει τις χρηματοοικονομικές στρεβλώσεις να είναι μία απόκλιση του πραγματικού από το φανταστικό βραχυχρόνια.

Προς το τέλος αυτού του μέρους θα δούμε πως η άρση της παραπάνω θέσης επηρεάζει την κατανόησή μας για την καπιταλιστική συσσώρευση και τις κρίσεις.

Η έννοια της Διαφορικής Συσσώρευσης

Σύμφωνα με τα παραπάνω, οι καπιταλιστές προκαλούν μία στρατηγική παραφωνία στο βιομηχανικό συντονισμό μέσω της επιχείρησης και αξιοποιούν το αποτέλεσμα, με τη μορφή διαφορικής κερδοφορίας. Αλλά η δύναμη δεν είναι απλώς ένα μέσο της επιχείρησης, αλλά και ο πιο θεμελιώδης στόχος της (NB, 2009, σ. 263).

Ετσι, οι NB ορίζουν ότι στον καπιταλισμό η δύναμη είναι η ορίζουσα αρχή, και αντλεί τις ρίζες της στην κεντρικότητα της ατομικής ιδιοκτησίας. Η ιδιοκτησία είναι πλήρως, και μόνο, μια έκφραση θεσμοθετημένου αποκλεισμού⁴⁸, και ο θεσμοθετημένος αποκλεισμός είναι ζήτημα οργανωμένης δύναμης. Εφόσον η δύναμη πίσω από την ατομική ιδιοκτησία είναι εκφρασμένη σε τιμές, οι NB υποστηρίζουν ότι υπάρχει ανάγκη για μια θεωρία της αξίας βασισμένη στην ισχύ⁴⁹. Για την ύπαρξη μίας τέτοιας θεωρίας αποτίμησης πρέπει να λαμβάνει χώρα η διαδικασία της διαφορικής συσσώρευσης, κατά την οποία ο ρυθμός αύξησης της κεφαλαιοποίησης ορισμένων ιδιοκτητών κεφαλαίου πρέπει να υπερβαίνει το μέσο ρυθμό κεφαλαιοποίησης των υπολοίπων. Σύμφωνα με τη θεωρία τους, η κεφαλαιοποίηση αποτελεί τη μονάδα μέτρησης της δύναμης, και είναι συνάρτηση της προεξοφλημένης παρούσας αξίας των αναμενόμενων μελλοντικών κερδών - λαμβάνοντας, παράλληλα, υπόψη το ρίσκο και το διαφημιστικό θόρυβο⁵⁰.

Στη συνέχεια, εξερευνάται η κοινωνική προέκταση του κεφαλαίου, όχι ως κοινωνική τάξη (Marx), αλλά ως τον καθοριστικό παράγοντα της συσσώρευσης μέσω της επιχειρηματικής δραστηριότητας. Το κεφάλαιο υπολογίζει την παρούσα αξία των μελλοντικών κερδών των επιχειρήσεων - τα οποία δεν εξαρτώνται από την παραγωγικότητα της βιομηχανίας - αλλά από την ικανότητα των ιδιοκτητών εν απουσία να περιορίσουν στρατηγικά την παραγωγικότητα για να αποκομίσουν διαφορικό όφελος. Γενικότερα, το κεφάλαιο συνιστά μία διαφορική εξουσιαστική αξίωση πάνω στην κοινωνική διαδικασία (NB, 1998, σ. 206).

Όπως έχει οριστεί προηγουμένως, η δύναμη δεν είναι ποτέ απόλυτη, αλλά είναι πάντα σχετική⁵¹. Τόσο οι ποσοτικές όσο και οι ποιοτικές πτυχές της συσσώρευσης του κεφαλαίου,

48 Ο αγγλικός όρος *private*, ο οποίος παραπέμπει στην ατομική ιδιοκτησία, προέρχεται από το λατινικό *privatus*, το οποίο δηλώνει διαχωρισμό και περιορισμό/αποκλεισμό (αρχικά μεταξύ πολιτείας και πολίτη). Υπό αυτή την έννοια, η ιδιωτική ιδιοκτησία αποτελεί έναν περιοριστικό/αποκλειστικό θεσμό (*exclusive institution*). Η δυνατότητα αποκλεισμού μέσω του ελέγχου της βιομηχανικής παραγωγής, αποτελεί τη βάση για το δομικό διαχωρισμό μεταξύ επιχείρησης και βιομηχανίας, όπως αυτή ορίστηκε από το Veblen.

49 Σε αυτό το σημείο ανακύπτει ένα δίλημμα αιτιότητας που αποτελεί και μία κριτική για το θεωρητικό πλαίσιο των NB. Η δύναμη βασίζεται στη δυνατότητα μίας επιχείρησης να έχει ένα είδος μονοπωλιακού έλεγχου επάνω στις τιμές. Ταυτόχρονα όμως, η δυνατότητα ελέγχου πηγάζει από τη δύναμη και μόνο - δηλαδή το ίδιο το κεφάλαιο.

50 Η αντίστοιχη αγγλική λέξη είναι *hype*, και υποδηλώνει οποιαδήποτε στρέβλωση στην οικονομική πληροφορία λόγω υπερβολικά αισιόδοξων προσδοκιών (π.χ. για την τιμή μίας μετοχής).

θα πρέπει να εκτιμηθούν διαφορετικά, σε σχέση με τα υπόλοιπα κεφάλαια⁵². Σε αντίθεση με τους ισχυρισμούς των παραδοσιακών οικονομικών, οι καπιταλιστές δεν καθοδηγούνται από τη μεγιστοποίηση του κέρδους, αλλά από την ανάγκη να νικήσουν το μέσο όρο και να υπερβούν τον κανονικό ρυθμό απόδοσης. Ολόκληρο το εγχείρημα εξαρτάται από την επιτακτική ανάγκη να επιτύχουν υψηλές αποδόσεις και να επιτύχουν όχι απόλυτη συσσώρευση, αλλά διαφορετική συσσώρευση.

Η κεφαλαιοποίηση ανάγεται στο επίκεντρο του σύγχρονου καπιταλισμού. Η προεξόφληση στο παρόν της αξίας των αναμενόμενων μελλοντικών κερδών είναι η οργανωτική οικονομική αρχή που διαμορφώνει και κατευθύνει την καθημερινή ζωή στον πλανήτη μας. Απλά, η κεφαλαιοποίηση δεν είναι απλώς μια οικονομική κατηγοριοποίηση. Είναι και μία ευρεία λειτουργία δύναμης (encompassing mode of power). 2009, σ. 217

51 Το μέτρο της δύναμης από τη διαδικασία της διαφορετικής συσσώρευσης, εμφανίζεται στη βιβλιογραφία των NB ως *διαφορική ισχύς του κεφαλαίου* (differential power of capital), και συμβολίζεται ως DPK, ενώ η διαφορετική συσσώρευση συμβολίζεται ως DA (NB, 1998, σ. 206-212).

52 Η ανάλυσή τους επικεντρώνεται στην πορεία του *κυρίαρχου κεφαλαίου* (dominant capital), και το πως αυτό κινείται σε σχέση με παραπλήσια σε ισχύ κεφάλαια.

Καθεστώς Συσσώρευσης

Οι τρόποι με τους οποίους επιτυγχάνεται η εκκίνηση μίας νέας φάσης συσσώρευσης, κατά τους Nitzan και Bichler, λαμβάνει χώρα σε δύο διαστάσεις και συνοψίζεται στον παρακάτω πίνακα:

	Εξωτερικά (External)	Εσωτερικά (Internal)
Πλάτος (Breadth)	Επενδύσεις Μηδενικής Βάσης (Green-field Investment)	Εξαγορές & Συγχωνεύσεις (Mergers & Acquisitions)
Βάθος (Depth)	Στασιμοπληθωρισμός (Stagflation)	Μείωση κόστους (Cost-cutting)

πηγή: Nitzan - Bichler (2001, σ. 232; 2002, σ. 49; 2009, σ. 329)

Η διάσταση που αναφέρεται στο (α) πλάτος και στο (β) βάθος, αφορά (α) την αύξηση του μεγέθους της επιχείρησης μέσω της αύξησης των εργαζομένων, και (β) την αύξηση του μεγέθους της επιχείρησης μέσω της αύξησης του κέρδους ανά εργαζόμενο. Ακολουθώντας την ίδια λογική στο σχετικό επίπεδο, παρατηρούμε ότι μία μεγάλη επιχείρηση μπορεί να προχωρήσει σε διαφορεική συσσώρευση με τρεις διαφορετικούς τρόπους: (1) την επέκταση της απασχόλησης ταχύτερα από το μέσο όρο, (2) την αύξηση των κερδών της ανά εργαζόμενο γρηγορότερα από το μέσο όρο, ή (3) με κάποιο συνδυασμό των δύο. Οι επιμέρους κατευθύνσεις για το πλάτος και το βάθος της επέκτασης, μπορούν να χωριστούν σε δύο νέες υποκατηγορίες - την επέκταση με εξωτερικά ή με εσωτερικά μέσα. Από τον παραπάνω πίνακα, προκύπτουν οι εξής τέσσερις ταξινομήσεις για τη διαφορετική συσσώρευση⁵³:

Εξωτερικό Βάθος: Η επιχείρηση μπορεί να επιτύχει συσσώρευση χτίζοντας νέες εγκαταστάσεις ή προσλαμβάνοντας νέους εργαζομένους με ταχύτερο ρυθμό από το μέσο όρο. Αυτές οι μέθοδοι είναι εξωτερικές, καθώς περιλαμβάνουν μία καθαρή προσθήκη εργαζομένων στο κοινωνικό επίπεδο.

Εσωτερικό Πλάτος: Η επιχείρηση μπορεί να προχωρήσει σε διάφορες μορφές συγχωνεύσεων (amalgamation). Αυτό που προκύπτει είναι η αύξηση των διαφορετικών κερδών μέσω της ενδοεπιχειρησιακής κινητικότητας εργασίας. Η διαδικασία είναι εσωτερική γιατί απλά αναδιανέμει την υπάρχουσα απασχόληση και παραγωγική δυνατότητα.

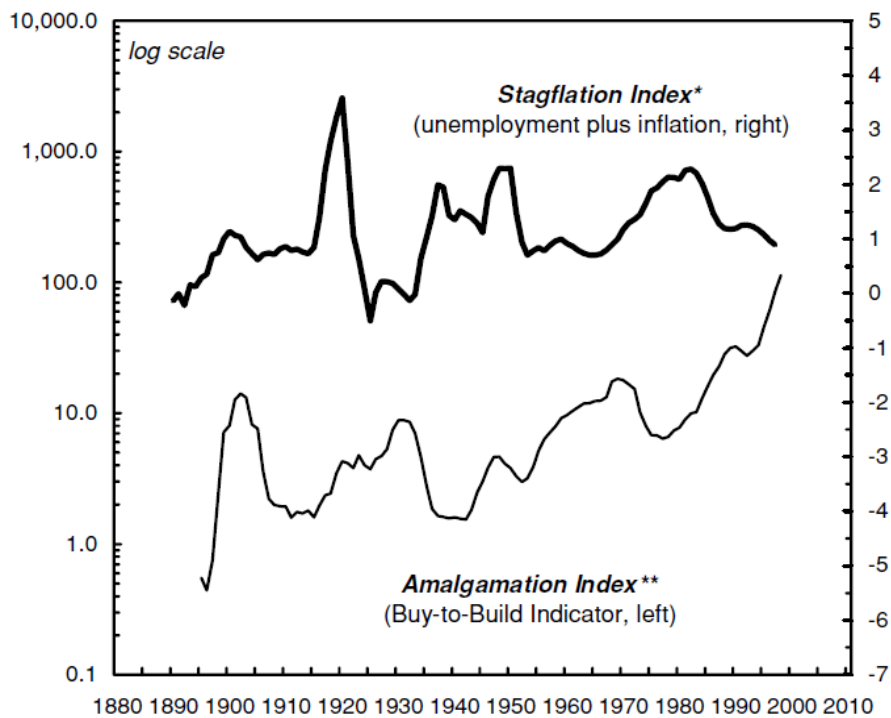
⁵³ Είναι σημαντικό να διαχωρίσουμε την πορεία μίας μεμονωμένης μεγάλης επιχείρησης από αυτήν του ομαδοποιημένου κυρίαρχου κεφαλαίου. Μία επιχείρηση έχει σχετική ευελιξία ως προς την κατεύθυνση της συσσώρευσης- αντίθετα, η πορεία συσσώρευσης του κυρίαρχου κεφαλαίου δεν αποτελεί επιχειρησιακή στρατηγική, αλλά γενικότερο κοινωνικό καθεστώς.

Εσωτερικό Βάθος: Η επιχείρηση προβαίνει σε αναδιάρθρωση του κόστους για να επιτύχει πιο φτηνή παραγωγή γρηγορότερα από το μέσο όρο. Αυτό μπορεί να γίνει μέσω της σχετικής αύξησης της αποτελεσματικότητας, ή μέσω υψηλότερων μειώσεων στις τιμές των εισροών. Η αναδιανομή των εισοδηματικών μεριδίων χωρίς μεταβολή της τιμής, καθιστά τη μεταβολή εσωτερική.

Εξωτερικό Πλάτος: Το καθεστώς του αποπληθωρισμού αναφέρεται επειδή μία από τις δυνατότητες του κυρίαρχου κεφαλαίου είναι η αυξημένη δυνατότητα συντονισμού. Ετσι, σε καθεστώς στασιμοληθωρισμού, τα σχετικά κέρδη ανά μονάδα παραγωγής τείνουν να υπερβαίνουν την απώλεια από τη μείωση του όγκου της παραγωγής. Ο εξωτερικός παράγοντας αναφέρεται στην αναδιανομή μέσω της χρηματικής επέκτασης (pecuniary expansion).

Συμπερασματικά, οι NB προτείνουν ότι: (1) Από τα τέσσερα καθεστώτα, τα πιο σημαντικά είναι οι συγχωνεύσεις και ο στασιμοληθωρισμός, τα οποία τείνουν να διακυμαίνονται αντίστροφα μεταξύ τους. (2) Κατά τη μακρά περίοδο, οι συγχωνεύσεις αυξάνονται εκθετικά σε σχέση με τις επενδύσεις μηδενικής βάσης, κάτι που συμβάλλει στις τάσεις στασιμοληθωρισμού του σύγχρονου καπιταλισμού. (3) Η κυματοειδής πορεία των εξαγορών και των συγχωνεύσεων αντανακλά την προοδευτική διάσπαση του κοινωνικοοικονομικού πλαισίου, καθώς το κυρίαρχο κεφάλαιο κινείται μέσω των διαδοχικών βιομηχανικών συγχωνεύσεων, στο κλαδικό, εθνικό, και τέλος, στο παγκόσμιο επίπεδο. Υπό αυτήν την έννοια, το μοτίβο του παγκόσμιου κύματος συγχωνεύσεων αποτελεί αναπόσπαστη πτυχή της διαφορικής συσσώρευσης. (4) Η περιοδικές νηνεμίες στο κύμα των συγχωνεύσεων τείνουν να αντισταθμίζονται από περιόδους στασιμοληθωρισμού, οι οποίες εμφανίζονται ως κρίσεις στο κοινωνικό επίπεδο, ενώ ταυτόχρονα συμβάλλουν σημαντικά στη διαφορική συσσώρευση στο επιμέρους επίπεδο. Ένα τέλος στη σημερινή παγκόσμια έκρηξη συγκεντρωτικών κινήσεων θα μπορούσε, επομένως, να πυροδοτήσει φαινόμενα στασιμοληθωρισμού. (5) Οι στασιμοληθωριστικές κρίσεις του παρελθόντος επιλύθηκαν όταν το κυρίαρχο κεφάλαιο διέσπασε το ισχύον πλαίσιο, πιέζοντας για συγχωνεύσεις σε ένα ευρύτερο πλαίσιο στόχων. Δεδομένου ότι δεν υπάρχει τίποτα περισσότερο να κατακτηθεί πέρα από το παγκόσμιο επιχειρηματικό πλαίσιο, οι NB υποστηρίζουν ότι οι μελλοντικές κρίσεις στασιμοληθωρισμού μπορεί να αποδειχθούν πολύ πιο δύσκολο να υπερκεραστούν.

Το γράφημα που ακολουθεί αποτυπώνει την αντίθετη πορεία μεταξύ των δύο κυριότερων φαινομένων συσσώρευσης - το κύμα συγχωνεύσεων (amalgamation) και την τάση για στασιμοπληθωρισμό (πληθωρισμός και ανεργία) - στην περίπτωση των Η.Π.Α.

πηγή: Nitzan - Bichler (2009, σ. 384)

Με τη βοήθεια της λογαριθμικής κλίμακας σχηματίζεται μία καλή συγκεντρωτική απεικόνιση των πορισμάτων (1) - (5) των NB. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύγκλιση των δύο δεικτών μετά το 2000, καθώς και η ένδειξη για επιβεβαίωση του πορίσματος (5), σχετικά με τη μείωση της δυνατότητας συσσώρευσης λόγω της περιορισμένης ευελιξίας κατά την επιλογή στρατηγικής αύξησης τιμών και συγχωνεύσεων.

Σε αυτό το σημείο, πρέπει να τονιστεί ότι η ανάλυση των NB δεν περιλαμβάνει καμία Νεοκλασική έννοια ισορροπίας/προσαρμογής, αλλά είναι σε όρους Πολιτικής Οικονομίας, και ορίζει ότι οι στρατηγικές αποφάσεις του κυρίαρχου κεφαλαίου βασίζονται στην προσδοκία⁵⁴ συσσώρευσης μέσω της αύξησης των τιμών, όταν οι συγχωνεύσεις δεν έχουν το επιθυμητό αποτέλεσμα. Η εμφάνιση κοινωνικών/στασιμοπληθωριστικών και οικονομικών/αποπληθωριστικών κρίσεων, δεν εκφράζεται ως μία σχέση αιτιότητας και απόκλισης από τη μηχανική ισορροπία (π.χ. εξωγενώς, μέσω σχηματισμού μονοπωλίου), αλλά ως μία μεταβολή στρατηγικής για την επαναφορά των αποδόσεων και την επέκταση του ελέγχου του κυρίαρχου κεφαλαίου.

54 Οι προσδοκίες είναι καθοριστικής σημασίας για το έργο των NB. Είτε ως forward-looking finance, είτε ως hype, αποτελούν τον κυριότερο παράγοντα αναπαραγωγής της διαδικασίας κεφαλαιοποίησης- δηλαδή, της αποτίμησης της δύναμης.

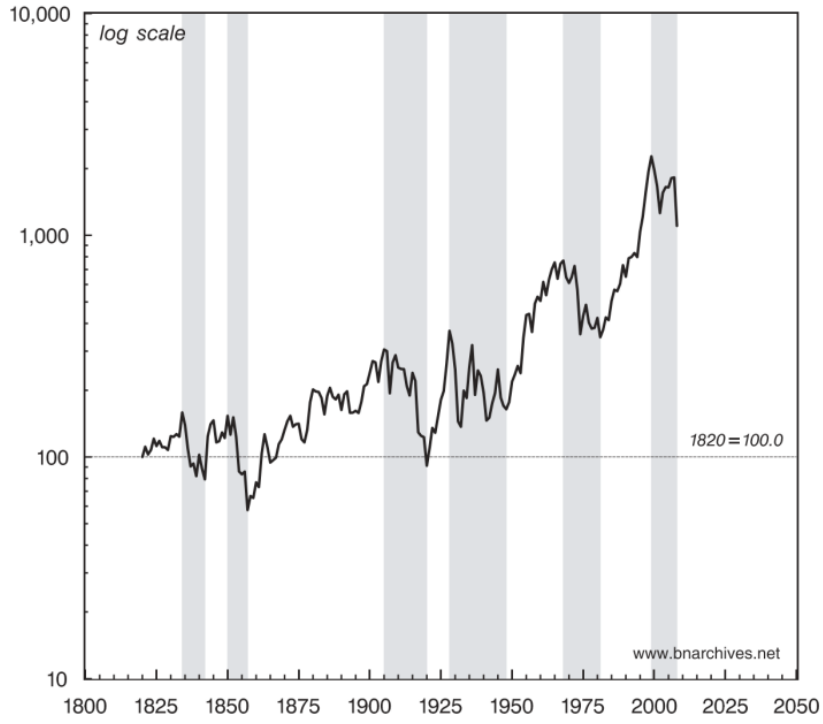
Μελέτη Περίπτωσης: Η Παγκόσμια Χρηματοπιστωτική Κρίση του 2008

Με μία σειρά άρθρων, οι Nitzan και Bichler, εφαρμόζουν το θεωρητικό τους πλαίσιο αναλύοντας την GFC⁵⁵. Η ανάλυσή τους στοχεύει στην εμπέδωση της θεωρίας της διαφορικής συσσώρευσης σε ένα εφαρμοσμένο πλαίσιο, αλλά δεν επιχειρεί να προσφέρει μία θεωρία κρίσεων ανάλογη με τα ορθόδοξα οικονομικά και με δυνατότητα πρόβλεψης. Αυτό συμβαίνει γιατί η αρνητική τους θέση ως προς το βασικότερο προσδιοριστικό παράγοντα των Νεοκλασικών και Μαρξιστικών αναλύσεων, οδηγεί στην ομογενοποίηση του πολιτικού/κοινωνικού και οικονομικού πεδίου. Το άμεσο συμπέρασμα είναι η αδυναμία πρόβλεψης μοναδικών κάθε φορά κοινωνικών μετασχηματισμών για τη δημιουργία και υπερκέραση των κρίσεων.

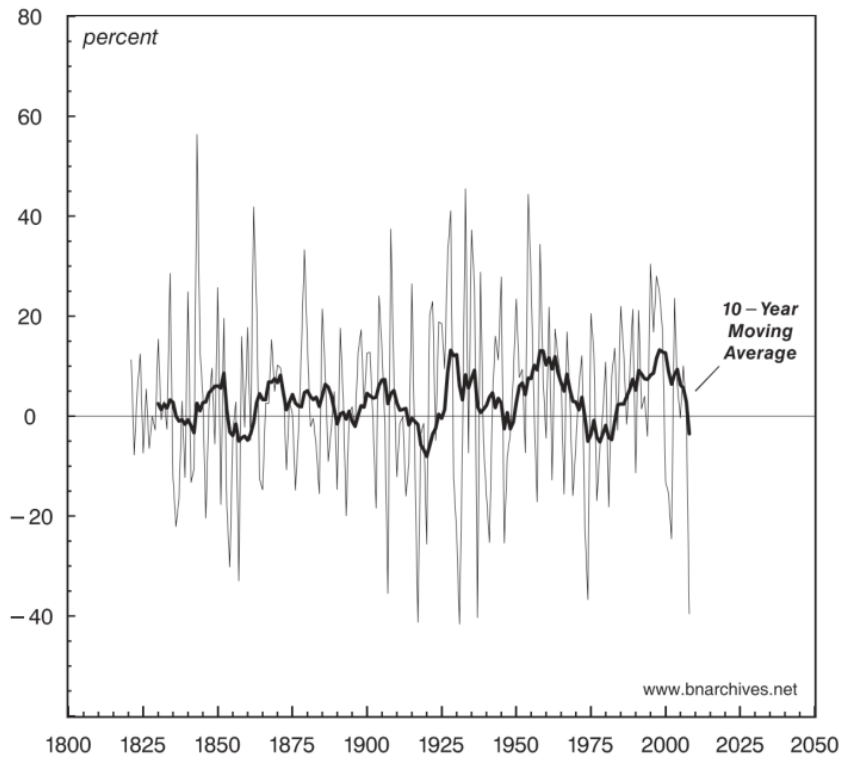
Όπως είδαμε και παραπάνω, οι NB απορρίπτουν την αναντιστοιχία μεταξύ πραγματικού (υποκείμενου) και φανταστικού ως προσδιοριστικό παράγοντα των κρίσεων. Χρησιμοποιώντας μόνο τις τιμές της κεφαλαιοποίησης, εντοπίζουν τις κυριότερες αγορές bear (μακροχρόνια πτωτική τάση στις τιμές των μετοχών), και εξηγούν ότι η μετάβαση από μία αγορά bear σε αγορά bull (γενική ανοδική τάση στις τιμές των μετοχών) προϋποθέτει απρόσμενες κοινωνικές αλλαγές, οι οποίες δε μπορούν να προβλεφθούν a priori και ούτε μπορούν να επεξηγηθούν επαρκώς με τα επικρατέστερα εργαλεία της οικονομικής θεωρίας a posteriori.

Στο πρώτο γράφημα, οι αγορές bear αντιστοιχούν στα γκρίζα διαστήματα. Το δεύτερο γράφημα παρουσιάζει τις μεταβολές των ιστορικών αποδόσεων των μετοχών (NB, 2008).

U.S. Stock Prices in Constant Dollars

U.S. Stock Prices in Constant Dollars (annual growth rate)

Major U.S. Bear Markets*
(constant-dollar calculations)

PERIOD	DECLINE FROM PEAK TO TROUGH (%)
1834–1842	–50%
1850–1857	–62%
1905–1920	–70%
1928–1948	–56%
1968–1981	–55%
1999–2008	–51%

Οι ΝΒ προσφέρουν μία εναλλακτική θεώρηση των μηχανισμών με τους οποίους μία αγορά bear μπορεί να μετατραπεί σε αγορά bull, υποστηρίζοντας ότι οι μεταβολές αυτές δεν είναι αυτόματες και δε μπορούν να περιγραφούν με αποκλειστικά οικονομικούς όρους. Κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, κάθε μετατόπιση από μία καθοδική σε μία ανοδική αγορά συνοδεύτηκε από ένα συστημικό κοινωνικό μετασχηματισμό. Εντοπίζουν τρεις κύριες περιπτώσεις αγορών bear, στις οποίες η μετάβαση σε καθεστώς ανερχόμενων τιμών έλαβε χώρα με απρόβλεπτο τρόπο:

- 1905-1920: η κρίση εμφανίστηκε με το κλείσιμο του Αμερικανικού Συνόρου (American Frontier) και ξεπεράστηκε με τη μεταβολή του καπιταλισμού από robber-baron σε managerial, την κυριαρχία της επιχείρησης μεγάλης κλίμακας, και την απαρχή της σύγχρονης εταιρικής χρηματοοικονομικής
- 1928-1948: τέλος του απορυθμισμένου καπιταλισμού και άνοδος του Κεϋνσιανού κράτους (welfare-warfare state)
- 1968-1981: εποχή της "νεοφιλελεύθερης" ρύθμισης, παγκοσμιοποίηση, αύξηση των διεθνών κεφαλαιακών ροών, και σταδιακή αποδυνάμωση του Κεϋνσιανού κράτους

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ: Veblen και Χρηματοοικονομική Ανάλυση

Επιστρέφοντας στο έργο του Veblen, πρέπει να αναφέρουμε ορισμένες ιδέες που εισήγαγε και οι οποίες εξελίχθηκαν σε άμεση συνάρτηση με τις θεμελιώσεις, τόσο των ετερόδοξων, όσο και των ορθόδοξων οικονομικών.

Veblen και Keynes

Οι ομοιότητες στις ιδέες που εισήγαγε ο Veblen με το ΤΒΕ, και σε αυτές της Γενικής Θεωρίας του John Maynard Keynes, δεν είναι άγνωστες στην οικονομική βιβλιογραφία, αν και οι ακόλουθοι του Keynes δεν έχουν καταπιαστεί όσο θα έπρεπε με το έργο του Veblen, κάτι που θα μπορούσε να επεκτείνει τα επιχειρήματα της Γενικής Θεωρίας σε σημαντικό βαθμό (Wray, 2007; 2012). Όπως είδαμε και παραπάνω, ο Veblen πραγματοποιεί ένα διαχωρισμό μεταξύ της απλής εγχρήματης οικονομίας και της οικονομίας της πίστης, διαφοροποιεί την αξία του επιχειρηματικού και του βιομηχανικού κεφαλαίου, και υποστηρίζει ότι οι επιχειρηματίες δεν επιδιώκουν τη μεγιστοποίηση των κερδών τους μέσω της μέγιστης παραγωγής και του ελάχιστου κόστους, αλλά προσπαθούν να μεγιστοποιήσουν τις μελλοντικές εισοδηματικές ροές του επιχειρηματικού κεφαλαίου. Αυτή η διαφορετική μεγιστοποίηση των αναμενόμενων δυνατοτήτων για κέρδος (putative earning capacity)⁵⁶ διευκολύνεται μέσω της πίστωσης, και αποτελεί τον κύριο παράγοντα απόκλισης της αξίας του επιχειρηματικού κεφαλαίου από την πραγματική αξία του βιομηχανικού κεφαλαίου και της παραγωγής. Οι διακυμάνσεις που προκύπτουν από την κερδοσκοπική συμπεριφορά των επιχειρηματιών⁵⁷ είναι αποσταθεροποιητικές για το σύνολο του οικονομικού συστήματος και της κοινωνίας, και μπορούν να εντοπιστούν από τις μεγάλες κινήσεις στον επιχειρηματικό κόσμο, όπως οι εξαγορές, οι συγχωνεύσεις, και ο σχηματισμός trust. Από τη σύγκριση του Veblen με τον Keynes προκύπτει σύγκλιση σε πολλά σημαντικά ζητήματα, καθώς και μερικές διαφορές, κυρίως λόγω του εύρους της Γενικής Θεωρίας και την αναγκαστική παράβλεψη ορισμένων ζητημάτων στα οποία ο Veblen έδωσε περισσότερη έμφαση (Wray, 2007; 2012). Συνοπτικά, μπορούμε να εντοπίσουμε τις εξής ομοιότητες:

- Και οι δύο πραγματοποιούν τον ιστορικό διαχωρισμό μεταξύ εγχρήματης και πιστωτικής οικονομίας. Στους όρους του Keynes, αυτές είναι η οικονομία πραγματικής ανταλλαγής (real exchange economy) και η νομισματική οικονομία⁵⁸ (monetary economy) αντίστοιχα.

⁵⁶ Η περιγραφή του Veblen για τα αναμενόμενα κέρδη προσομοιάζει αρκετά την Κεϋνσιανή έννοια των άγνωστων στοιχείων στο χάρτη της οριακής αποτελεσματικότητας του κεφαλαίου (Levy, 1998, σ. 66).

⁵⁷ Όπως είδαμε, αυτή η συμπεριφορά ουσιαστικά "σαμποτάρει" τις πραγματικές παραγωγικές δυνατότητες για να αυξηθεί, φαινομενικά, η αξία της μελλοντικής παραγωγής προεξοφλημένη στο παρόν (ΤΒΕ, κεφ. 7).

⁵⁸ Η Νομισματική Θεωρία της Παραγωγής (Monetary Theory of Production) του Keynes, μπορεί να επεκταθεί υπό το πρίσμα της Veblenian Dichotomy και να συμπεριλάβει μη εμπορεύσιμα αγαθά, λύσεις εκτός αγοράς, και να συλλάβει μεγαλύτερο μέρος της κοινωνικής διάστασης της παραγωγής. Το θεωρητικό πλαίσιο του Veblen αποτελεί ένα αποτελεσματικό εργαλείο για την επέκταση της ανάλυσης στο εύρος της διαδικασίας της ζωής (life process), αλλά και ένα a posteriori εργαλείο αξιολόγησης των οικονομικών αποτελεσμάτων (Todorova, 2015).

- Και οι δύο δίνουν έμφαση στις δαπάνες των επιχειρήσεων και απορρίπτουν την απόλυτη ανεξαρτησία των καταναλωτών. Στην ανάλυση του Keynes η βασική μεταβλητή είναι η επένδυση, και όπως και στο ΤΒΕ είναι προσανατολισμένη στο μέλλον και είναι συνάρτηση των αναμενόμενων κερδών⁵⁹.
- Τέλος, και οι δύο δίνουν έμφαση στην τάση για υστέρηση της συνολικής ζήτησης. Ο Veblen την αποδίδει στην ταχύτερη αύξηση της ονομαστικής αξίας της κεφαλαιοποίησης σε σχέση με τα πραγματικά κέρδη από την παραγωγή που στοχεύει στην κατανάλωση, ενώ ο Keynes το απέδωσε στο γεγονός ότι η οριακή ροπή για κατανάλωση είναι μικρότερη της μονάδας ($mpc < 1$).

Ο Wray υποστηρίζει ότι οι διαφορές μεταξύ των θεωριών οφείλονται σε ορισμένες εσκεμμένες παραλείψεις του Keynes. Για παράδειγμα, ο Veblen συνέδεσε τη θεωρία του για την πίστωση με αυτή του επιχειρηματικού κύκλου, διαφοροποιώντας το κεφάλαιο σε επιχειρηματικό και βιομηχανικό. Επίσης, υποστήριξε κριτικά ότι οι κρίσεις που εμφανίζονται με αύξηση των ρευστοποιήσεων οδηγούν σε συγκέντρωση. Ο Keynes δεν αφιέρωσε μεγάλο μέρος της Γενικής Θεωρίας στην ανάλυση του επιχειρηματικού κύκλου, και ταυτόχρονα δεν εμφανίστηκε κριτικός απέναντι σε όλα τα ενδεχόμενα συγκέντρωσης. Τέλος, ο Keynes δίνει μεγάλη έμφαση στην αβεβαιότητα της κερδοσκοπίας και στη προβληματική λειτουργία του χρηματιστηρίου, η οποία είναι συμμετρική για όλους τους συμμετέχοντες. Αντίθετα, ο Veblen υποστήριξε ότι η διαφορική φύση της χειραγώγησης του επιχειρηματικού σε σχέση με το βιομηχανικό κεφάλαιο μειώνει την αβεβαιότητα, ιδιαίτερα όταν η κεφαλαιοποίηση είναι αρκετά υψηλότερη από την αξία του πραγματικού προϊόντος.

Πέρα από την έμφαση στη νομισματική/πιστωτική διάσταση, ο Veblen θέτει τα σύγχρονα θέματα της χρηματοοικονομικής σε τελείως διαφορετική βάση από αυτή που επικράτησε τον 20^ο αιώνα. Πέρα από το ακαδημαϊκό ενδιαφέρον που παρουσιάζει οποιαδήποτε εναλλακτική θεώρηση, η εφαρμογή της ανάλυσης του Veblen σε υπαρκτά χρηματοπιστωτικά γεγονότα δίνει και μία διάσταση πρότασης πολιτικής, ανεξάρτητα εάν αυτό δεν ήταν ποτέ στις προθέσεις του συγγραφέα⁶⁰.

59 Η επένδυση είναι συνάρτηση του επιτοκίου $I = \varphi(r)$, ακριβώς όπως ορίζει και ο Veblen. Για την προεξόφληση των μελλοντικών κερδών του κεφαλαίου χρησιμοποιείται το επιτόκιο του παρόντος.

Ο τύπος που χρησιμοποιεί ο Veblen στο ΤΒΕ είναι $cap = \frac{1}{r} \exp$ στη γενική του μορφή.

60 Ο Veblen απεχθανόταν την επιταγή για ενσωματωμένες προτάσεις οικονομικής πολιτικής στην επιστήμη όσο παθιασμένα πίστευε στην αναγκαιότητα της θεωρίας. Είναι χαρακτηριστικό το ότι διαφώνησε ρητά με την πραγματιστική θέση που ορίζει ότι η γνώση πρέπει αναγκαστικά να οδηγήσει σε δράση (Sowell, 1967, σ. 192).

Veblen και Σύγχρονη Χρηματοοικονομική

Μία άμεσα εφαρμόσιμη προέκταση της ανάλυσης που λαμβάνει χώρα στο ΤΒΕ, έχει να κάνει με την εταιρική χρηματοοικονομική. Η θεωρία των ΝΒ αποτελεί μία αρκετά προσεγγμένη - αλλά και αρκετά ετερόδοξη - επαναδιατύπωση μίας βασικής υπόθεσης του Veblen για τη σχέση μεταξύ της κεφαλαιοποίησης και της αναδιοργάνωσης του επιχειρηματικού περιβάλλοντος. Αυτό δε σημαίνει πως οι θεωρήσεις του Veblen δεν έχουν θέση, στην κυριαρχούμενη από τα Νεοκλασικά υποδείγματα, σύγχρονη ορθόδοξη χρηματοοικονομική, ειδικά εάν επιχειρήσουμε την ανάλυση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος στις αρχές του 21^{ου} αιώνα, με την εμφάνιση σημαντικών χρηματοπιστωτικών κρίσεων και την αποκάλυψη σκανδάλων εταιρικής λογιστικής, όπως η φούσκα dot-com και η περίπτωση της Enron (Ganley, 2004, σ. 397).

Σύμφωνα με το Veblen, οι επιχειρήσεις των αρχών του 20^{ου} αιώνα, πιστές στην αρχή της μεγιστοποίησης των τιμών των κοινών μετοχών αντί για τη μεγιστοποίηση του κέρδους μέσω της παραγωγής και των πωλήσεων, θεμελίωσαν νέα πρότυπα υπολογισμού της κεφαλαιοποίησής τους μέσω της ικανότητάς τους για μελλοντικά κέρδη, βασιζόμενες σε άυλα περιουσιακά στοιχεία, όπως οι προσδοκίες και η φήμη⁶¹. Η επιχειρηματική κίνηση της περιόδου εκφράστηκε από ένα πρωτόγνωρο κύμα εξαγορών και συγχωνεύσεων, και έθεσε την επιχείρηση-κολοσό ως το κεντρικό σημείο της χρηματοοικονομικής ανάλυσης για τον ίδιο (Ganley, 2004, σ. 398). Η θεωρία του για το κεφάλαιο, εντοπίζει μία θετική σχέση μεταξύ των χρηματιστηριακών τιμών και την αξία των άυλων περιουσιακών στοιχείων, επιτρέποντας τη διαστολή και τη συστολή του εταιρικού ενεργητικού κατά τη διάρκεια του επιχειρηματικού κύκλου. Μέσω αυτής της αυτο-ενισχυτικής αλληλεπίδρασης, μεταξύ διογκούμενων τιμών και εταιρικών ισολογισμών, η σύγχρονη εταιρία είναι σε θέση να μοχλεύσει τις θετικές προσδοκίες, αναφορικά με τη μελλοντική ικανότητα για κέρδος, σε όρους αγοραίας δύναμης και ελέγχου στο παρόν, έτσι ώστε να αποσπάσει την αναγκαία πίστωση για την αναδιοργάνωση των ιδιοκτησιακών δομών της βιομηχανίας. Ο Veblen υποστήριξε ότι η εταιρική αναδιοργάνωση που προκύπτει μπορεί να διευκολύνει την επέκταση της βιομηχανίας, αλλά ταυτόχρονα δημιουργεί κυκλική αστάθεια καθώς οι κεφαλαιοποιημένες τιμές ποικίλουν ανάλογα με τις προσδοκίες για ένα άγνωστο μέλλον (Hake, 1998, σ. 169; 2004, σσ. 389, 394; 2005, σ. 596).

61 Ο όρος *goodwill* περιγράφει τα άυλα περιουσιακά στοιχεία τα οποία προέρχονται από τη φήμη λόγω πελατειακής βάσης, εμπορικού ονόματος, εργασιακών και δημοσίων σχέσεων, αλλά και οποιαδήποτε ιδιοκτησιακά δικαιώματα υπάρχουν πάνω σε τεχνολογία και πνευματική ιδιοκτησία. Χρησιμοποιείται κατά τη μεταβίβαση αυτών των στοιχείων και την εκ νέου κεφαλαιοποίηση που προκύπτει εξαιτίας μίας συγχώνευσης. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται αρκετά στο ΤΒΕ κατά τον ορισμό του επιχειρηματικού κεφαλαίου.

Συγχωνεύσεις και Χρηματοοικονομική Καινοτομία

Ο Eric Hake⁶² ανέλαβε την εμπειρική επιβεβαίωση της θεωρίας που περιγράφεται στο ΤΒΕ και βασίζεται στο κύμα των συγχωνεύσεων κατά το τέλος του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, χρησιμοποιώντας στοιχεία για 517 συγχωνεύσεις μεταξύ 1870 και 1904. Μέσω των ιστορικών στοιχείων και των δεδομένων από επιτροπές και ακροάσεις, καταλήγει σε δύο κύριες αφετηριακές υποθέσεις.

- Πρώτον, παρατηρείται αυξανόμενη χρήση της πίστωσης μέσω της χρηματοοικονομικής καινοτομίας. Ειδικότερα, οι 517 συγχωνεύσεις που εξετάζονται αφορούν σχεδόν 4.000 μεμονωμένες επιχειρήσεις, με τη συνολική κεφαλαιοποίηση να αγγίζει τα \$8,6 δισεκατομμύρια.
- Δεύτερον, η επέκταση των χρηματοοικονομικών καινοτομιών και των νέων μεθόδων κεφαλαιοποίησης εμφανίζεται ως μία κλασική περίπτωση αλλαγής και αντίστασης σε αυτή⁶³. Οι υπερτιμήσεις (π.χ. μέσω watered stocks) και ο σημαντικός βαθμός κεφαλαιοποίησης των άυλων περιουσιακών στοιχείων, αποτέλεσε τον κινητήριο μοχλό για τη δραστηριότητα των συγχωνεύσεων, καθώς εκμεταλλεύονταν αναξιοποίητες δυνατότητες αγοραστικής δύναμης, η οποία έμενε στάσιμη κατά το παλαιό ιδιοκτησιακό καθεστώς των συστατικών εταιριών, και υπονομευόταν από τις λογιστικές πρακτικές που επικεντρώνονταν στα υλικά περιουσιακά στοιχεία. Η σύγχυση που επικράτησε σχετικά με τις μεταβαλλόμενες χρηματοοικονομικές πρακτικές⁶⁴, είναι ενδεικτική για τη συγκρουσιακή φύση αυτών των αλλαγών, καθώς και για το διχασμό του επιχειρηματικού κόσμου της εποχής ως προς το σχετικό όφελος και τους κινδύνους.

Ο Hake ελέγχει την υπόθεση του Veblen για 149 εταιρίες που παρουσίασαν καθαρά κέρδη. Προκύπτει ότι η διαφορά μεταξύ της πτωτικής τάσης των κερδών και της ενεργής κεφαλαιοποίησης (υπολογισμένης μέσω των ακαθάριστων περιουσιακών στοιχείων) αυξανόταν με το χρόνο. Στη συνέχεια, ελέγχει για διαφορετικά χρηματοπιστωτικά εργαλεία και εναλλακτικές μεθόδους εταιρικής ενοποίησης. Συνοπτικά, κατά τον έλεγχο της απόκλισης μεταξύ καθαρών κερδών και ακαθάριστων περιουσιακών στοιχείων, τα ευρήματά του υποδεικνύουν ένα πιο ευέλικτο καθεστώς τιμολόγησης για τα πιο νέα χρηματοπιστωτικά εργαλεία σε σχέση με παλαιότερες μορφές χρηματοδότησης, όπως οι κοινές μετοχές και τα ενυπόθηκα χρεόγραφα.

62 Καθηγητής Οικονομικών του Ralph W. Ketner College of Business (Catawba College) στη Βόρεια Καρολίνα.

63 Ο Hake ονομάζει αυτή τη διαμάχη ως προς τις επιχειρηματικές πρακτικές *The Goodwill Controversy*.

64 Ακόμη και οι όροι που περιγράφουν τις καινοτόμες λογιστικές και πιστωτικές πρακτικές έτειναν να αποτελούν αντικείμενο διαμάχης και διαβούλευσης κατά τις αναφορές και τις ακροάσεις των βιομηχανικών επιτροπών (Hake, 1998, σσ. 149-153).

Το συμπέρασμα είναι η επιβεβαίωση της ενοποιητικής υπόθεσης του Veblen, κατά τη θεμελίωση της θεωρίας του για την επιχειρηματική εξέλιξη, η οποία ενσωματώνει την τεχνολογική μεταβολή και την επιχειρηματική απόκριση. Συγκεκριμένα, τα στοιχεία υποδεικνύουν ότι η εισαγωγή νέων νομικών και χρηματοοικονομικών εργαλείων και πρακτικών, και η ανάδειξη ενός νέου καθεστώτος κεφαλαιοποίησης, συνέβαλαν στην εγκαθίδρυση των σύγχρονων εταιρικών σχημάτων, χωρίς όμως να διασφαλίσουν τη σταθερότητα των χρηματοπιστωτικών αγορών (Hake, 1998, σ. 169).

Η εμπειρική επιβεβαίωση του TBE παρουσιάζει σημαντικές προεκτάσεις και για το σύγχρονο οικονομικό περιβάλλον. Ο Hake υποστηρίζει ότι κατά τη διάρκεια μίας χρηματιστηριακής αγοράς η οποία παρουσιάζει ανοδική τάση τιμών⁶⁵, οι λογιστικοί κανόνες ευνοούν την επιθετική επέκταση μέσω των συγχωνεύσεων⁶⁶. Τη δεκαετία του 1990, η διαδικασία αυτή συνέβαλε στην αναδιοργάνωση των κλάδων των μέσων μαζικής ενημέρωσης, των τηλεπικοινωνιών, και του Διαδικτύου. Στον απόηχο του αποπληθωρισμού των τιμών των μετοχών το 2000, ορισμένες επιχειρήσεις αδυνατούσαν να ανταποκριθούν στις προσδοκίες για υψηλότερες αποδόσεις και έμειναν εκτεθειμένες από τα φουσκωμένα στοιχεία του ενεργητικού τους⁶⁷. Εφαρμόζοντας τη θεωρία εταιρικής χρηματοοικονομικής του Veblen στη σύγχρονη εποχή των συγχωνεύσεων και της εξέλιξης των λογιστικών προτύπων, είναι δυνατό να ερμηνευθούν οι μηχανισμοί που επιτρέπουν την επέκταση, την αναδιοργάνωση και την τελική ενοποίηση των ιδιοκτησιακών δομών (Hake, 2004, σ. 389).

65 Μία αγορά στην οποία υπάρχει μία γενικά ανοδική τάση στις τιμές ορίζεται ως *bull market*, ενώ μία αγορά στην οποία οι τιμές έχουν πτωτική τάση ορίζεται ως *bear market*.

66 Όπως είδαμε αναλυτικότερα και παραπάνω, οι NB προσφέρουν μία εναλλακτική θεώρηση των μηχανισμών με τους οποίους μία αγορά bear μπορεί να μετατραπεί σε αγορά bull, υποστηρίζοντας ότι οι μεταβολές αυτές δεν είναι αυτόματες και δε μπορούν να περιγραφούν με αποκλειστικά οικονομικούς όρους. Κατά τη διάρκεια του εικοστού αιώνα, κάθε μετατόπιση από μία καθοδική σε μία ανοδική αγορά συνοδεύτηκε από ένα συστημικό κοινωνικό μετασχηματισμό. Εντοπίζουν τρεις περιπτώσεις αγορών bear, στις οποίες η μετάβαση σε καθεστώς ανερχόμενων τιμών έλαβε χώρα με απρόβλεπτο τρόπο:

- 1905-1920: μεταβολή του καπιταλισμού (από *robber-baron* σε *managerial*) και κυριαρχία της επιχείρησης μεγάλης κλίμακας
- 1928-1948: άνοδος του Κεύνσιανού κράτους (*welfare-warfare state*) και τέλος της εποχής του ανεξέλεγκτου καπιταλισμού
- 1968-1981: εποχή της "νεοφιλελεύθερης" παγκοσμιοποίησης, αύξηση των διεθνών κεφαλαιακών ροών, και σταδιακή αποδυνάμωση του Κεύνσιανού κράτους

πηγή: *Contours of Crisis: Plus ça change, plus c'est pareil?*, bnarcives, 1/1/2009

67 Χαρακτηριστική περίπτωση είναι αυτή της εταιρίας τηλεπικοινωνιών WorldCom, η οποία αναγκάστηκε να μηδενίσει το ενεργητικό της, αξίας \$45 δισεκατομμυρίων, το οποίο αποτελούταν κυρίως από άυλα περιουσιακά στοιχεία (*goodwill*).

Table 1. Intangible Assets as a Source of Corporate Value

Year	Enron	Global Crossing	MCI WorldCom	Qwest	Tyco
1994	49		26		157
1995	53		200		161
1996	71		325	2	187
1997	61	5	218	6	108
1998	78	15	210	22	183
1999	101	168	182	29	176
2000	153	124	144	133	207
2001				122	321
2002					358
2003					360

Source: SEC 10-K Reports. Total nonmonetary financial assets (goodwill, intangibles, and other assets) as a percentage of net physical assets (property, plant, and equipment).

πηγή: Hake, 2004, σ. 394

Ο παραπάνω πίνακας παρουσιάζει ένα εμφανές μοτίβο εταιρικής μεγέθυνσης μέσω της εξάρτησης της κεφαλαιοποίησης από τα άυλα περιουσιακά στοιχεία. Παρά τα όποια αμφίρροπα αποτελέσματα σχετικά με τα οφέλη και τη βιωσιμότητα παρόμοιων πρακτικών και εγχειρημάτων, οι διαδικασίες διεύρυνσης και συρρίκνωσης των εταιρικών περιουσιακών στοιχείων, όπως τις περιέγραψε ο Veblen, συνεχίζουν να έχουν επεξηγηματική δύναμη μέσα στο υπάρχον επιχειρηματικό πλαίσιο των Η.Π.Α. - ακόμα και 100 χρόνια μετά τη συγγραφή του ΤΒΕ (Hake, 2004, σ. 393-394).

Η Περίπτωση της Enron

Η ταχεία παρακμή της Enron είναι μια αποτελεσματική απεικόνιση του βαθμού ευπάθειας μιας επιχείρησης της οποίας η αγοραία αξία στηρίζεται σε μεγάλο βαθμό στην κεφαλαιοποιημένη φήμη. Τα απτά περιουσιακά στοιχεία μιας τέτοιας επιχείρησης αποτελούν ένα μικρό ποσοστό των στοιχείων του ενεργητικού της. Η εμπιστοσύνη και η φήμη μπορεί να εξαφανιστούν εν μία νυκτί - ένα εργοστάσιο δεν μπορεί.

~ Alan Greenspan⁶⁸

Το Δεκέμβριο του 2001, έλαβε χώρα η μεγαλύτερη αίτηση πτώχευσης στην μέχρι τότε ιστορία των Η.Π.Α. από την ενεργειακή εταιρία Enron, η οποία είχε υπάρξει η έβδομη μεγαλύτερη εταιρία της χώρας από άποψη εσόδων. Ακολούθησαν και άλλες εταιρίες, ενώ οι ομοσπονδιακές έρευνες αποκάλυπταν όλο και περισσότερα λογιστικά σκάνδαλα πίσω από τις υποθέσεις.

68 Απόσπασμα από την κατάθεση του Alan Greenspan στην Επιτροπή Στέγασης των Η.Π.Α. για τις Χρηματοπιστωτικές Υπηρεσίες (27 Φεβρουαρίου 2002).

Προχωρώντας σε μία προέκταση του προηγούμενου έργου του σε σχέση με το TBE του Veblen (1998, 2004), ο Hake επιχείρησε να εντοπίσει τις αρχές των λογιστικών πρακτικών που βρίσκονταν πίσω από αυτή την αλυσίδα χρηματοπιστωτικών φαινομένων, καθώς τα βασιζόμενα στην ΕΜΗ⁶⁹, παραδοσιακά υποδείγματα χρηματοοικονομικής ανάλυσης αδυνατούσαν να παρέχουν μία ικανοποιητική ερμηνεία. Η ανάλυσή του καταλήγει στα εξής:

- i. μείωση της ρυθμιστικής εποπτείας
- ii. αυξανόμενη εξάρτηση από χρηματοπιστωτικά περιουσιακά στοιχεία
- iii. προγράμματα παροχής κινήτρων μέσω των δικαιωμάτων προαίρεσης για την αγορά μετοχών (stock options)⁷⁰
- iv. υπερβολική θεωρητική προσκόλληση στην ΕΜΗ κατά την επιλογή πρακτικών και κινήτρων⁷¹
- v. μεταβολή των λογιστικών προτύπων και ευθυγράμμισή τους με την επιταγή για κέρδη βασισμένα στην τεχνητά διογκωμένη ζήτηση για μετοχές

(i) Η απορύθμιση των χρηματοπιστωτικών αγορών συνδυάστηκε με την πολιτική επιρροή εταιριών όπως η Enron, ώστε να παρακαμφθεί ένας αναποτελεσματικός αλλά αναγκαίος ρυθμιστικός θεσμός, αυτός της δημόσιας διαφάνειας. (ii) Η ικανότητα πιστωτικής επέκτασης και αύξησης των περιουσιακών στοιχείων και της λογιστικής αξίας αποτελεί ένα σημαντικό πλεονέκτημα. (iii) Η εισαγωγή κινήτρων για τη διοίκηση στη μορφή δικαιωμάτων προαίρεσης απλά επέκτεινε τα κίνητρα απάτης για ίδιον όφελος ένα επίπεδο παρακάτω. (iv) Τα υποδείγματα τιμολόγησης τα οποία βασίζονται αφετηριακά στην ΕΜΗ αδυνατούν να αποτιμήσουν σωστά τις μετοχές, ενώ πολλές φορές η ύπαρξη της ΕΜΗ αποτελεί ένα παραπλανητικό επίπεδο ασφάλειας το οποίο απλά δικαιολογεί τη συνέχιση των υφιστάμενων πρακτικών.

⁶⁹ Η συντομογραφία αναφέρεται στη *Θεωρία των Αποτελεσματικών Αγορών* (Efficient Market Hypothesis) του Eugene Fama.

⁷⁰ Το αντίστοιχο εργαλείο κατά τη δεκαετία του 1980 ήταν οι *μοχλευμένες εξαγορές* (leveraged buy-outs ή LBOs). Τα δικαιώματα προαίρεσης αποτελούν κίνητρο για τη διαχείριση και είναι ένα είδος λύσης του προβλήματος *principal-agent* (Hake, 2005, σ. 600).

⁷¹ Ή αλλιώς "The Unprincipled Agent Problem", ως σύγκριση με το αμέσως προηγούμενο επιχείρημα (Hake, 2005, σ. 602).

Veblen και Fisher

Το ΤΒΕ αποδεδειγμένα παρέχει ορισμένα πρωτόλεια εργαλεία για μία εναλλακτική θεώρηση της χρηματοοικονομικής μακριά από το Νεοκλασικό μονοπάτι και τα συμβατικά υποδείγματα τιμολόγησης όπως το CAPM⁷². Είναι ενδεικτικό ότι έπειτα από περιόδους παρατεταμένης κρίσης, οι απόψεις του Veblen χαίρουν έστω και πρόσκαιρα κάποιας εκτίμησης (Ganley, 2004, σσ. 399-400). Χαρακτηριστικό είναι το έργο του Hake που παρουσιάστηκε νωρίτερα.

Ο σημαντικότερος ακαδημαϊκός αντίπαλος για το Veblen σε αυτόν τον τομέα ήταν αναμφίβολα ο Irving Fisher. Οι μεθοδολογικές διαμάχες τους αποτυπώνουν πλήρως τις δύο διαμετρικά αντίθετες κατευθύνσεις στις οποίες κινήθηκε η οικονομική θεωρία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα - αυτή της Θεσμικής Σχολής και αυτή της οριακής Νεοκλασικής θεώρησης. Η ενασχόληση του Fisher με την τελειοποίηση της χρηματοοικονομικής ανάλυσης υπό το οριακό πρίσμα απαιτούσε αρκετές θεωρητικές εκπτώσεις. Αυτός είναι και ο λόγος της δριμείας κριτικής που άσκησε ο Veblen στην προσέγγιση αυτή, και ειδικότερα στην παράλειψη του άυλου επιχειρηματικού κεφαλαίου από το γενικότερο ορισμό του κεφαλαίου από το Fisher. Σε αντίθεση με τη σύλληψη της οικονομικής πληροφώρας ως κάτι το εξωγενώς προσδιορισμένο και επεξεργάσιμο από ορθολογικούς παράγοντες κατά τη διάρκεια πολλαπλών περιόδων (Fisher), ο Veblen υποστήριξε ότι μέσω του οχήματος των συγχωνεύσεων και την εδραίωση δύναμης και ελέγχου, οι κεφαλαιούχοι και οι διαχειριστές είναι σε θέση να χειραγωγούν το κεφάλαιο και την οικονομική πληροφόρηση (π.χ. τις τιμές των μετοχών ως προβολή του μέλλοντος στο παρόν). Συνεπώς, η μεγιστοποιητική δράση δε θα έπρεπε να πραγματοποιείται στη βάση της ορθολογικότητας, αλλά στη βάση του ελέγχου των διαδικασιών.

72 Παρόλα αυτά, δεν επικρατεί πλουραλισμός στα προπτυχιακά προγράμματα σπουδών, με αποτέλεσμα τα κυριότερα εγχειρίδια Μικροοικονομικής (Varian, Mas-Collel) να μένουν προσκολλημένα σε υποδείγματα όπως το CAPM, και αντιμετωπίζουν την επιχείρηση ως ένα "μαύρο κουτί" (black box) το οποίο ασχολείται μόνο με το απτό κεφάλαιο όταν μετατρέπει τις εισροές σε εκροές (Hake, 2007, σσ. 64-65).

Επίλογος

Είναι δεδομένο ότι η σημερινή απήχηση των θεωριών του Thorstein Veblen δεν είναι ανάλογη με το εύρος της σκοπιάς τους. Ειδικότερα, το *The Theory of Business Enterprise* αποτελεί ένα μέρος μόνο από το πλούσιο και διεπιστημονικό έργο του. Είναι ενδεικτικό ότι στην παρούσα διατριβή ασχοληθήκαμε με ένα υποσύνολο από τα ζητήματα που θίγει σε αυτό το, αρκετά σημαντικό για την ιστορία της οικονομικής σκέψης, βιβλίο. Πέρα από τα μεθοδολογικά ζητήματα και την ανάλυση των εννοιών που πραγματεύεται ο Veblen, επιχειρήθηκε και ένα άλμα στο παρόν, μία επανεξέταση της θεωρίας από ένα πιο επίκαιρο πρίσμα, αλλά και μία απόπειρα ανάδειξης αρκετά πιο εφαρμοσμένων ζητημάτων, χωρίς όμως περαιτέρω αναλυτική εμβάθυνση. Εμφαση δόθηκε στην αρκετά ξεχωριστή, ακόμα και για τα ετερόδοξα οικονομικά, θεωρία της Διαφορικής Συσσώρευσης, την οποία οι Jonathan Nitzan και Shimshon Bichler ανέπτυξαν ως μία απευθείας συνέχεια του έργου του Veblen, καθώς και σε ορισμένα ζητήματα χρηματοοικονομικής ανάλυσης τα οποία έχουν τις ρίζες τους στο *The Theory of Business Enterprise*.

Κλείνοντας, πρέπει να τονιστεί πόσο σημαντικό είναι να επανέλθει το έργο του Veblen στο ακαδημαϊκό προσκήνιο, να επιχειρηθεί περαιτέρω αναλυτική προσέγγιση, και να ελεγχθεί περαιτέρω εμπειρικά. Αυτή η διαδικασία πρέπει να είναι αναθεωρημένη σύμφωνα με τις σύγχρονες ακαδημαϊκές επιταγές, χωρίς όμως να προχωρήσει στην αυθαίρετη ομογενοποίηση των πτυχών της ιδιότυπης θεωρίας του. Πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι το πρωτογενές υλικό δε συμβαδίζει με τον ακαδημαϊκό κομφορμισμό που έχουν να επιδείξουν τα οικονομικά του σήμερα.

Είναι γεγονός ότι ο Veblen συγκαταλέγεται ανάμεσα στους ελάχιστους μοναχικούς στοχαστές του 20^{ου} αιώνα, όπως ο Joseph Schumpeter. Αυτή η εκκεντρικότητα της θεωρίας του την καθιστά ταυτόχρονα ελκυστική και άβολη, καθώς αποτελεί το πιο δυνατό αλλά και το πιο αδύνατο σημείο του για την αναγνώριση, στο βαθμό που του αναλογεί, από την επιστημονική κοινότητα.

Δανειζόμενοι λίγο από το αμφίσημο ύφος του υποκειμένου μελέτης αυτής της διατριβής, ας κλείσουμε με μία παράθεση σε τρίτο πρόσωπο. Ο Thomas Sowell (1967, σ. 198) στο τέλος μίας εξαιρετικής, και σχετικά κριτικής, μεθοδολογικής ανασκόπησης των οικονομικών του Veblen, επιλέγει να παραθέσει το παρακάτω απόσπασμα του ίδιου:

The well-worn paths are easy to follow and lead into good company. Advance along them visibly furthers the accredited work which the science has in hand. Divergence from the paths means tentative work, which is necessarily slow and fragmentary, and of uncertain value.

Βιβλιογραφία - Thorstein B. Veblen

Βιβλία (αρχειοθετημένα στο archive.org)

The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions (1899)

The Theory of Business Enterprise (1904)

The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts (1914)

Imperial Germany and the Industrial Revolution (1915)

The Vested Interests and the Common Man (1919)

The Engineers and the Price System (1921)

Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times: The Case of America (1923)

Άρθρα

Why is Economics not an Evolutionary Science?

The Quarterly Journal of Economics, Vol. 12, No. 4, Ιούλιος 1898, σ. 373-397

The Instinct of Workmanship and the Irksomeness of Labor

American Journal of Sociology, Vol. 4, 1898

The Preconceptions of Economic Science

The Quarterly Journal of Economics, Vol. 13, No. 4, Ιούλιος 1899, σσ. 396-426

The Place of Science in Modern Civilization

American Journal of Sociology, Vol. 11, No. 5, Μάρτιος 1906, σσ. 585-609

On the Nature of Capital

The Quarterly Journal of Economics, Vol. 22, No. 4, Αύγουστος 1908, σσ. 517-542

On the Nature of Capital: Investment, Intangible Assets, and the Pecuniary Magnate

The Quarterly Journal of Economics, Vol. 23, No. 1, Νοέμβριος 1908, σσ. 104-136

The Limitations of Marginal Utility

Journal of Political Economy, Vol. 17, No. 9, Νοέμβριος 1909, σσ. 620-636

Γενική Βιβλιογραφία

Βιβλία - Διάφορα

Thorstein Veblen and the Revival of Free Market Capitalism (2007)

Janet T. Knoedler, Robert E. Prasch, Dell P. Champlin, Edward Elgar Publishing

Thorstein Veblen - Economics for an Age of Crises (2012)

Erik S. Reinert, Francesca Lidia Viano, Anthem Press

Debt, Innovations, and Deflation: The Theories of Veblen, Fisher, Schumpeter, and Minsky (2008)

J. Patrick Raines, Charles G. Leathers, Edward Elgar Publishing

Thorstein Veblen and His Critics, 1891-1963: Conservative, Liberal, and Radical Perspectives (1992)

Rick Tilman, Princeton University Press

Άρθρα - Διάφορα

Eric R. Hake, *Capital and the modern corporation*

κεφάλαιο στο: *Thorstein Veblen and the Revival of Free Market Capitalism*, 2007, σσ. 31-68

Eric R. Hake, *Financial Illusion: Accounting for Profits in an Enron World*

Journal of Economic Issues, Vol. 39, No. 3, Σεπτέμβριος 2005, σσ. 595-611

Eric R. Hake, *Financial Innovation as Facilitator of Merger Activity*

Journal of Economic Issues, Vol. 32, No. 1, Μάρτιος 1998, σσ. 145-170

Eric R. Hake, *The Appearance of Impairment: Veblen and Goodwill-Financed Mergers*

Journal of Economic Issues, Vol. 38, No. 2, Ιούνιος 2004, σσ. 389-395

Geoffrey M. Hodgson, *Some myths of Veblenian institutionalism*

κεφάλαιο στο: *Thorstein Veblen and the Revival of Free Market Capitalism*, 2007, σσ. 127-147

Geoffrey M. Hodgson, *The Revival of Veblenian Institutional Economics*

Journal of Economic Issues, Vol. 41, No. 2, Ιούνιος 2007, σσ. 325-340

Geoffrey M. Hodgson, *Thorstein Veblen: The Father of Evolutionary and Institutional Economics*

κεφάλαιο στο: *Thorstein Veblen - Economics for an Age of Crises*, 2012, σσ. 283-296

Glen Atkinson, *Pecuniary institutions: their role and effects*

κεφάλαιο στο: *Thorstein Veblen and the Revival of Free Market Capitalism*, 2007, σσ. 69-86

L. Randall Wray, *The Great Crash of 2007 Viewed through the Perspective of Veblen's Theory of Business Enterprise, Keynes's Monetary Theory of Production and Minsky's Financial Instability Hypothesis*

κεφάλαιο στο: *Thorstein Veblen - Economics for an Age of Crises*, 2012, σσ. 303-316

L. Randall Wray, *Veblen's Theory of Business Enterprise and Keynes's Monetary Theory of Production*

Journal of Economic Issues, Vol. 41, No. 2, Ιούνιος 2007, σσ. 1-8

Lawrence K. Frank, *Review: Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times*

Political Science Quarterly, Vol. 39, No. 3, Σεπτέμβριος 1924, σσ. 509-512

M. Rutherford, *Veblen on Owners, Managers, and the Control of Industry*

History of Political Economy, Vol. 12, No. 3, Σεπτέμβριος 1980, σσ. 434-440

Marion J. Levy, *Thorstein Veblen's Absentee Ownership*

Society, Vol. 35. No. 3, Μάρτιος - Απρίλιος 1998, σσ. 64-68

Paul Burkander, *Veblen's Words Weighed*

κεφάλαιο στο: Thorstein Veblen - Economics for an Age of Crises, 2012, σσ. 297-302

Thomas Sowell, *The 'Evolutionary' Economics of Thorstein Veblen*

Oxford Economic Papers, New Series, Vol. 19, No. 2, Ιούλιος 1967, σσ. 177-198

Tor Arnesen, *Thostein Veblen - A Critic of Society, Tradition and Technology*

Φεβρουάριος 2006

William T. Ganley, *The Theory of Business Enterprise and Veblen's Neglected Theory of Corporation Finance*

Journal of Economic Issues, Vol. 38, No. 2, Ιούνιος 2004, σσ. 397-403

William T. Waller, *The Evolution of the Veblenian Dichotomy: Veblen, Hamilton, Ayres, and Foster*

Journal of Economic Issues, Vol. 16, No. 3, Σεπτέμβριος 1982, σσ. 757-771

William T. Waller, *Veblen's missing theory of markets and exchange, or can you have an economic theory without a theory of market exchange?*

κεφάλαιο στο: Thorstein Veblen and the Revival of Free Market Capitalism, 2007, σσ. 87-126

Zdravka Todorova, *A Veblenian Articulation of the Monetary Theory of Production*

Post Keynesian Economics Study Group, Working Paper 1501, Μάρτιος 2015

- Bichler, Shimshon; Nitzan, Jonathan (2002): *The Global Political Economy of Israel*: Pluto Press
- Bichler, Shimshon; Nitzan, Jonathan (2008): *Contours of Crisis: Plus ça change, plus c'est pareil?* In *Dollars & Sense*, Δεκέμβριος, 2008
- Bichler, Shimshon; Nitzan, Jonathan (2009a): *Capital as Power. A study of order and creorder*: Routledge
- Bichler, Shimshon; Nitzan, Jonathan (2009b): *Contours of Crisis II: Fiction and Reality*. In *Dollars & Sense*, Απρίλιος, 2009
- Bichler, Shimshon; Nitzan, Jonathan (2009c): *Contours of Crisis III: Systemic Fear and Forward-Looking Finance*. In *Dollars & Sense*, Ιούνιος, 2009
- Bichler, Shimshon; Nitzan, Jonathan (December 28th, 2011): *Differential Accumulation*. Entry for the Financial Times Lexicon. Available online at <http://dissidentvoice.org/2011/12/differential-accumulation/>.
- Bradford, John H. (2012): *Capital, the State, and the Monetary Mode of Power. A Review of Nitzan and Bichler's Capital as Power*. In *Review of Political Economy* 24 (4), σσ. 643–661. DOI: 10.1080/09538259.2012.701932.
- Capitalism as a Mode of Power. Shimshon Bichler and Jonathan Nitzan interviewed by Piotr Dutkiewicz (2013). Available online at http://bnarchives.yorku.ca/364/1/20130700_bichler_nitzan_dutkiewicz_cmp_interview_web.htm.
- Cochrane, D. T. (2010): *Book Review. Capital as Power: A Study in Order and Creorder*. In *TIA* 3 (2), σσ. 110–116. DOI: 10.3798/tia.1937-0237.10020.
- Cochrane, D. T. (2011): *Castoriadis, Veblen and the 'Power Theory of Capital'*
- Freeman, Alan (2013): *Capital as Power. A Study of Order and Creorder*, by Jonathan Nitzan and Shimshon Bichler. In *Eastern Econ J* 39 (3), σσ. 415–417. DOI: 10.1057/eej.2011.28.
- Kliman, Andrew (2011): *Value and Crisis: Bichler & Nitzan versus Marx*. Available online at <http://www.marxisthumanistinitiative.org/economic-crisis/value-and-crisis-bichler-nitzan-versus-marx.html>.
- Nitzan, Jonathan (1998): *Differential accumulation: towards a new political economy of capital*. In *Review of International Political Economy* 5 (2), σσ. 169–216
- Nitzan, Jonathan (2001): *Regimes of differential accumulation: mergers, stagflation and the logic of globalization*. In *Review of International Political Economy* 8 (2), σσ. 226–274